

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут соціології та медіакомунікацій

Кафедра соціології

До захисту допущено
кафедрою соціології
протокол № ____ від __.12.2025 р.

завідувач кафедри _____ *Ірина КУЗІНА*
(підпис) (ім'я, прізвище)

«__» грудня 2025 р.

Кваліфікаційна робота
здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти

**«ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ
ВПО В УКРАЇНІ»**

(назва роботи)

Спеціальність (спеціалізація) 054 Соціологія
(код та найменування спеціальності; спеціалізації спеціальності - за наявності)

Освітня програма Соціальні технології
(назва освітньої програми)

Виконавець _____ *Топчійко Аліна Сергіївна*
(підпис) (ім'я, прізвище)

Науковий керівник _____ *Зубарев Олександр Сергійович*
(підпис) (ім'я, прізвище)

Харків – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Соціологічний факультет

Кафедра соціології

Рівень вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень) другий (магістерський)

Спеціальність 054 - Соціологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувача кафедри соціології

Людмила СОКУРЯНСЬКА
підпис

“21” травня 2025 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ**

Топчієнко Аліни Сергіївни
(прізвище, ім'я, по батькові студента)

1. Тема роботи Проблеми соціальної адаптації ВПО в Україні

керівник роботи Зубарєв Олександр Сергійович, к. соціол. н.,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від 29 жовтня 2025 року № 1006-5/4002

2. Строк подання студентом роботи 05 грудня 2025 року

3. Перелік питань, які потрібно розробити
Розглянути теоретичні підходи до соціальної адаптації у класичній та сучасній соціології; визначити специфіку адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного конфлікту; на основі емпіричних даних проаналізувати економічну, побутову, психологічну та соціокультурну адаптацію ВПО з Маріуполя, їхню взаємодію з приймаючими громадами, регіональні особливості інтеграції; оцінити ефективність програм підтримки центрів «Я Маріуполь».

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Вибір теми, узгодження з науковим керівником
2	Підбір та аналіз наукової літератури, формування теоретичної бази
3	Написання вступу та розділу 1 (теоретико-методологічні засади)
4	Обробка та аналіз емпіричних даних
5	Написання розділу 2 та 3 (емпіричний аналіз)
6	Формування висновків
7	Оформлення роботи, списку використаних джерел, додатків
8	Подання роботи на перевірку науковому керівнику
9	Підготовка до захисту
10	Захист кваліфікаційної роботи

5. Дата видачі завдання 21 травня 2025 року.

Студент


підпис

Аліна Топчійенко
ім'я, прізвище

Керівник роботи


підпис

Олександр Зубарєв
ім'я, прізвище

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ... 10	
1.1. Поняття внутрішньо переміщених осіб й теоретичні підходи до соціальної адаптації.....	10
1.2. Специфіка та виміри соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб	16
1.3. Фактори успішної адаптації (приймаючі громади/програми підтримки)20	
Висновки до розділу І.....	23
РОЗДІЛ ІІ. СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ З МАРІУПОЛЯ: ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ..... 25	
2.1. Економічна і побутова адаптація внутрішньо переміщених осіб із Маріуполя.....	25
2.2. Психологічна адаптація та емоційний стан внутрішньо переміщених осіб з Маріуполя.....	30
2.3. Соціокультурна адаптація та взаємодія з приймаючими громадами ..	36
Висновки до розділу ІІ.....	43
РОЗДІЛ ІІІ. РОЛЬ ПРОГРАМ ПІДТРИМКИ У СОЦІАЛЬНІЙ АДАПТАЦІЇ ВПО (НА ПРИКЛАДІ ЦЕНТРІВ «Я МАРІУПОЛЬ»).....45	
3.1. Загальна характеристика центрів «Я-Маріуполь»	45
3.2. Оцінка програм та послуг з боку відвідувачів	52
3.2. Невирішені потреби та обмеження у доступі до підтримки.....	62
Висновок до розділу ІІІ.....	68
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ	

ВСТУП

24 лютого 2022 року перевернуло життя мільйонів українців. Повномасштабне російське вторгнення спричинило те, чого Європа не бачила з часів Другої світової – найбільшу кризу внутрішнього переміщення населення (далі – ВПО) [1]. І якщо подивитись на цифри: станом на 30 грудня 2024 року в Україні офіційно зареєстровано 4 644 494 внутрішньо переміщених осіб, серед яких майже 900 тисяч дітей, понад мільйон пенсіонерів та 219 103 осіб з інвалідністю [2], але ці цифри, як би красномовно вони не виглядали, не можуть передати всієї глибини особистих трагедій, розірваних родинних зв'язків, зруйнованих життєвих планів, з якими зіткнулися ці люди. Серед усіх міст, що постраждали від російської агресії, Маріуполь займає особливе, можна сказати, символічне місце. Триваюча облога навесні 2022 року, тотальне знищення міста, трагедія театру та пологового будинку – все це перетворило Маріуполь на символ людської стійкості, опору, проте водночас і на приклад насильства над цивільним населенням. Мешканці Маріуполя, які змогли евакуюватися – це унікальна група вимушених переселенців, чий досвід адаптації відрізняється від досвіду ВПО з інших регіонів України, і це важливо розуміти.

Варто зазначити, що процес соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах триваючої війни – це зовсім не те саме, що класична міграція. Якщо зазвичай переселенці можуть планувати своє майбутнє, підтримувати зв'язки з рідним містом, розглядати варіанти повернення, то для маріупольців ситуація принципово інша. Вони зіткнулися не просто з необхідністю звикнути до нового місця – їхня адаптація відбувається в умовах повної втрати можливості повернутися до звичного життя, адже їхнє місто, по суті, перестало існувати в тому вигляді, в якому вони його знали. І це накладає додатковий, дуже важкий психологічний тягар на весь процес адаптації. Більше того, травматичний досвід, який довелось пережити мешканцям Маріуполя – від спостереження за масовими

руйнуваннями та загибеллю близьких до виживання в екстремальних умовах блокади – створює особливі, можна сказати унікальні виклики для їхньої соціальної інтеграції. Цей досвід принципово відрізняється від того, що пережили ті ВПО, які евакуювалися з менш постраждалих територій або встигли організовано виїхати до початку активних бойових дій, тому соціальна адаптація мариупольців – це не лише про вирішення побутових питань чи пошук роботи, це ще й про подолання глибокої психологічної травми, яка впливає буквально на всі аспекти їхньої інтеграції в приймаючі громади.

Соціальна адаптація ВПО, як це добре відомо з соціологічної літератури, є досить складним процесом, який не можна звести просто до економічного аспекту. Вона охоплює і економічну, і побутову, і психологічну, і правову, і соціокультурну сфери життя, причому успіх в одній сфері зовсім не гарантує успіху в інших. І що важливо – успішність адаптації ВПО має наслідки не тільки для самих переселенців, а й для соціальної стабільності приймаючих громад. Неefективна інтеграція призводить до соціальної напруги, формування ізольованих груп, неоптимального використання гуманітарної допомоги; проте вдала адаптація ВПО створює передумови для посилення соціального капіталу громад, а це має величезне значення для майбутнього відновлення України після війни.

Попри очевидну *актуальність проблеми*, в українській соціології поки що бракує комплексних досліджень, які б фокусувалися саме на специфіці адаптації ВПО з повністю зруйнованих міст. Більшість існуючих наукових робіт розглядають ВПО як одну велику гомогенну групу, не звертаючи уваги на суттєві відмінності в досвіді переміщення та рівні травматизації різних категорій переселенців. І ця недостатня диференціація в науковому аналізі призводить до того, що державні та громадські програми підтримки не враховують специфічних потреб тих, хто пережив екстремальні форми насильства та втратив будь-яку можливість повернення додому.

У цій роботі проблема соціальної адаптації ВПО розглядається на прикладі переселенців з Маріуполя – міста, яке зазнало повного руйнування внаслідок тривалої облоги та бойових дій.

Ступінь наукової розробленості. Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб привертає увагу і зарубіжних, і вітчизняних дослідників, хоча специфіка цих процесів в умовах тривалого збройного конфлікту досі вивчена недостатньо. На міжнародному рівні моніторинг ВПО ведеться передусім силами спеціалізованих організацій. Міжнародна організація з міграції з 2022 року систематично проводить General Population Survey для оцінки масштабів переміщення та потреб ВПО в Україні [3]. UNHCR реалізує дослідження намірів і перспектив внутрішньо переміщених осіб, використовуючи кількісні опитування та лонгітюдні компоненти для відстеження змін у часі [4]. Дослідники з Nature Scientific Reports проаналізували просторово–часові патерни внутрішнього переміщення в Україні на початку повномасштабного вторгнення 2022 року та виявили значну гетерогенність у дистанціях переміщення залежно від соціально–економічного статусу переселенців [5]. Українські науковці розглядають проблематику соціальної адаптації ВПО у різних контекстах. Николаєва В. та Пономарьова В. вивчали адаптацію переселенців у територіальних громадах в умовах воєнного стану, аналізуючи копінг–ресурси та копінг–поведінку [6]. Песоцька Ю. зосереджувалася на питаннях соціальної реабілітації та адаптації ВПО, показуючи їх взаємозв'язок [7]. Шапошникова І. В. разом із Пристай І. Р. аналізували стратегії інтеграції ВПО у територіальних громадах та виклики, пов'язані з доступом до ринку праці, житла, освіти і медичного обслуговування [8]. Психологічні аспекти адаптації досліджували Бутенко Н., Александров Д. та Охріменко І., які вивчали особливості соціально–психологічної адаптації вимушених переселенців і показали залежність успішності адаптації від ефективності соціальної підтримки та психологічної допомоги [9]. Автори наголошують на важливості формування інтернальності, рішучості та толерантності до представників приймаючої громади як чинників успішної адаптації. Інститут промислової економіки НАН України провів соціальну

експертизу для оцінки рівня економічної інтегрованості ВПО у приймаючі громади, виявивши ключові проблеми у забезпеченні їхніх потреб та можливостей суспільної інтеграції [10]. КМІС досліджував ставлення українців до ВПО і зафіксував індекс соціальної дистанції на рівні 3.20, при цьому 68% ВПО відчують позитивне ставлення з боку громади [11]. Попри зростаючу кількість досліджень, деякі питання залишаються недостатньо вивченими. Бракує комплексних емпіричних досліджень адаптації ВПО з повністю зруйнованих міст, зокрема Маріуполя, які б поєднували якісні та кількісні методи для аналізу багатовимірності адаптаційного процесу. Недостатньо дослідженою є також ефективність програм підтримки ВПО та їхній вплив на різні аспекти соціальної адаптації – зумовлює актуальність нашого дослідження, яке має на меті заповнити ці прогалини на основі репрезентативної емпіричної бази.

Об'єктом дипломної роботи є соціальна адаптація ВПО в Україні.

Предметом дипломної роботи є проблеми соціальної адаптації ВПО в Україні (на прикладі переселенців з Маріуполя).

Мета дипломної роботи полягає визначити проблеми соціальної адаптації ВПО в Україні (на прикладі переселенців з Маріуполя).

Досягнення поставленої мети передбачає **розв'язання таких завдань**:

1. розкрити теоретичні підходи до вивчення соціальної адаптації ВПО.
2. визначити особливості соціальної адаптації ВПО з Маріуполя у різних вимірах в умовах воєнного часу.
3. проаналізувати взаємодію між місцевим населенням та ВПО.
4. на основі результатів емпіричного дослідження зазначити практики реалізації існуючих програм підтримки ВПО на прикладі діяльності центрів «Я-Маріуполь».

Методологія та методи дипломної роботи. Теоретико–методологічну основу дипломної роботи складають концепції соціальної адаптації, теорії вимушеної міграції, соціологічні підходи до вивчення травматичного досвіду спільнот; у роботі застосовано принципи змішаної методології де поєднуються якісні та кількісні методи збору й аналізу даних.

Емпіричною базою роботи є комплексне дослідження проведене ГО «Оперативна соціологія» у вересні-грудні 2024 році на замовлення Благодійного фонду «Я-Маріуполь». Дослідження проводилось у 5 етапів: 5 фокус-групових дискусій з ВПО з Маріуполя (54 учасників), 2 фокус-групи з ВПО з інших регіонів (20 учасників), телефонне опитування (САТІ) серед повнолітніх місцевих жителів України (1821 респондентів) і ВПО, які фактично проживають на території України (607 респондентів), а також методом самозаповнення респондентами опитувальника в сервісах SurveyMonkey та Google Forms (1967 повністю заповнених анкет). Авторка дипломної роботи була безпосереднім членом дослідницької команди та брала участь на всіх етапах дослідження. Програма дослідження представлена в Додатках (див. Додаток А).

Практична значущість роботи полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані для вдосконалення державної політики щодо підтримки ВПО та розробки адресних соціальних програм. Результати дослідження будуть корисними для органів місцевого самоврядування та громадських організацій, які працюють з внутрішньо переміщеними особами.

Структура роботи. Робота обумовлена метою та завданнями дослідження, структурно складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків з програмою дослідження, гайдами фокус групових дискусій та анкет кількісного дослідження. Загальний обсяг роботи складає 124 сторінки, 62 джерела використаної літератури.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

1.1. Поняття внутрішньо переміщених осіб й теоретичні підходи до соціальної адаптації

Поняття «внутрішньо переміщені особи» є відносно новим у міжнародному праві, в тому числі, соціальних науках – до початку 1990-х років не існувало чітко визначеного поняття «ВПО», хоч і феномен вимушеного внутрішнього переміщення населення супроводжував людство протягом усієї історії. Концептуалізація ВПО як окремої категорії населення, що потребує специфічного захисту та підтримки, відбулася лише наприкінці ХХ століття на тлі зростання кількості гуманітарних криз / збройних конфліктів у різних регіонах світу. У 1992 році Генеральний секретар ООН Бутрос Бутрос-Галі призначив Френсіса Денга своїм представником у справах внутрішньо переміщених осіб – призначення стало відповіддю на зростаючу міжнародну стурбованість щодо мільйонів людей, які були змушені покинути свої домівки через конфлікти, насильство та порушення прав людини, але залишилися в межах своїх держав і тому не підпадали під захист міжнародного законодавства про біженців. Денг отримав мандат на розробку нормативної бази для захисту прав ВПО шляхом систематизації існуючих норм міжнародного гуманітарного права та прав людини.

Результатом роботи стало створення у 1998 році «Керівних принципів з питань внутрішнього переміщення» (Guiding Principles on Internal Displacement), які були представлені Комісії ООН з прав людини. Керівні принципи надають опис / робоче визначення внутрішньо переміщених осіб, яке стало загальноприйнятим міжнародним стандартом. Згідно з цим визначенням, внутрішньо переміщеними особами є *«особи або групи осіб, які були примушені або змушені тікати чи залишати свої домівки або місця звичайного проживання, зокрема, внаслідок або*

з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуацій узагальненого насильства, порушень прав людини або природних чи спричинених людиною лих, і які не перетнули міжнародно визнаного державного кордону» [15]. Два елементи даного визначення є принциповим значенням, по-перше, примусовим або те, яке має вимушений характер переміщення – люди змушені / зобов'язані покинути свої домівки проти своєї волі; по-друге, внутрішній характер переміщення – особи залишаються в межах кордонів своєї держави. Саме це відрізняє ВПО від біженців (перетинають міжнародні кордони) та від добровільних мігрантів (переміщуються за власним бажанням).

Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення не є юридично обов'язковим міжнародним договором, фактично, це компіляція й систематизація норм міжнародного права, які вже існували на момент їх прийняття. Обрання такого формату – «принципів», а не повноцінної конвенції – було продиковано практичними міркуваннями, справа в тому, що міжнародний договір довелося б розробляти й ратифікувати, а це процес, який міг розтягнутися на десятиліття, і на проблему захисту ВПО потрібно було швидко реагувати [16]. За час, що минув з 1998 року, керівні принципи наразі мають авторитет у міжнародному правовому полі – їх інкорпоровано до національних законодавств й у регіональних документах (приміром, у Кампальській конвенції Африканського Союзу 2009 року).

У законодавстві України поняття внутрішньо переміщеної особи визначено Законом «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», прийнятим 20 жовтня 2014 року: закон визначає ВПО як *«громадянина України, іноземця або особу без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [12].* Визначення відповідає міжнародним стандартам, що закріплені в Керівних принципах ООН.

Щоб дослідити адаптацію внутрішньо переміщених осіб, необхідно розглянути теоретичні підходи до соціальної адаптації, які розвивалися в соціології протягом останніх півтора століть. Термін *«соціальна адаптація»* походить з біології – соціальні науки запозичили його з еволюційної теорії у другій половині XIX століття; до соціології концепція адаптації потрапила завдяки ранньому еволюціонізму, зокрема роботам Герберта Спенсера, який намагався застосувати ідеї природного відбору та адаптації до аналізу суспільства. Втім, саме в класичній соціології кінця XIX – початку XX століття почалася системна теоретична розробка концепції соціальної адаптації. Еміль Дюркгейм, котрий стояв біля витоків соціології як окремої наукової дисципліни, запропонував теоретичну рамку для пояснення того, яким чином індивіди вбудовуються в суспільство й пристосовуються до існуючого соціального порядку. Сам термін "соціальна адаптація" у сучасному розумінні Дюркгейм прямо не вживав, однак його ідеї про соціальну солідарність, колективну свідомість, соціальну інтеграцію є фундаментом подальшого розвитку адаптаційної теорії.

У праці «Про поділ суспільної праці» (1893) Дюркгейм досліджував як саме суспільства зберігають соціальний порядок й забезпечують інтеграцію своїх членів під час переходу від традиційних до модерних форм організації. Він виокремив два типи соціальної солідарності: механічна (люди об'єднані насамперед подібністю – властива традиційним суспільствам з невисоким рівнем поділу праці) і органічна (сучасні суспільства з розвиненим поділом праці – інтеграція досягається через взаємну залежність між спеціалізованими соціальними ролями) [17]. Щоб зрозуміти адаптаційні процеси, треба звернутися до дюркгеймівської концепції *«колективної свідомості»* (conscience collective) – сукупності загальних переконань / цінностей / норм, що об'єднують членів суспільства й забезпечують соціальну інтеграцію. На думку Дюркгейма, суспільство чинить вплив на індивідів саме через цю колективну свідомість, вона є і продуктом індивідуальних дій та взаємодій, і примусовою соціальною силою, через що формується людська поведінка [18]. А, отже, інтеграція індивіда в

суспільство передбачає засвоєння переконань / цінностей / норм колективної свідомості, що за своєю суттю і є процесом соціальної адаптації.

Дюркгейм також розробив концепцію аномії – стану суспільства, в якому відбувається ослаблення або руйнування нормативної регуляції поведінки внаслідок швидких соціальних змін / криз. У праці «Самогубство» (1897) він показав, що рівень соціальної інтеграції та регуляції прямо впливає на соціальну поведінку індивідів; як надмірно високий, так і надмірно низький рівень інтеграції та регуляції ведуть до дезадаптації, яка проявляється у деяких формах девіантної поведінки [19]. Дана теоретична рамка, вважаємо, виявляється актуальною, і потрібною, для аналізу ситуації внутрішньо переміщених осіб, котрі втрачають звичне їм соціальне середовище і, зокрема, систему нормативних орієнтирів.

Теорія соціальної адаптації має подальший розвиток в межах структурного функціоналізму. Найяскравішим представником цього напряму був американський соціолог Толкотт Парсонс. У 1930-х роках він створив системну теорію соціальної дії, яка домінувала в соціології аж до 1960-70-х років. Цікаво, що Парсонс вибудував свою теорію на основі синтезу ідей класиків – Е. Дюркгейма, М. Вебера та В. Парето. Центральним у теорії є розуміння суспільства як системи, що складається з взаємопов'язаних частин, кожна з яких виконує функцію, необхідну для підтримання стабільності й виживання системи загальною. Парсонс розробив модель AGIL, відповідно до якої будь-яка соціальна система має виконувати чотири функціональні вимоги: адаптацію (Adaptation) до зовнішнього середовища, досягнення цілей (Goal attainment), інтеграцію (Integration) власних компонентів та підтримання латентних зразків (Latency), тобто збереження культурних цінностей і норм [20]. У моделі Парсонса адаптація – одна з чотирьох базових функцій, яка забезпечує здатність системи пристосовуватися до змін зовнішнього середовища та отримувати необхідні ресурси. На рівні соціальної системи за цю функцію відповідає економіка, на рівні особистості – біологічний організм з його фізичними можливостями. Парсонс, однак, не розумів адаптацію як односпрямований процес підлаштування індивіда під соціальні вимоги, для нього це був радше взаємний

процес узгодження між індивідуальними потребами й соціальними очікуваннями. У «Соціальній системі» (1951) Парсонс детально проаналізував соціалізацію як механізм інтегрування індивіда в суспільство – соціальна інтеграція, на його думку, досягається через інституціоналізацію спільних цінностей і норм, які індивіди засвоюють у процесі соціалізації [21], він писав про два механізми соціалізації та адаптації: імітацію (коли людина засвоює елементи культури через наслідування) і ідентифікацію (коли приймає цінності значущих інших). І тому механізми забезпечують передачу культурних зразків від покоління до покоління, втому числі, включення нових членів у соціальну систему.

Ще один внесок Парсонса – концепція «рольової системи» – соціальна структура, за його теорією, складається з взаємопов'язаних соціальних ролей, котрі визначають, як саме мають поводитися індивіди в різних соціальних позиціях: успішна адаптація в суспільстві означає освоєння потрібних соціальних ролей та виконання функцій, що з ними пов'язані. Для внутрішньо переміщених осіб це не обмежується фізичним переміщенням – йдеться про соціально-рольову трансформацію, коли треба опанувати нові ролі в новому соціальному контексті, можливо й втрачаючи (доволі часто) попередні статусні позиції.

Структурний функціоналізм, хоч й вплинув на соціологічну теорію, з 1960-х років почав зазнавати критики: опоненти вказували, що теорія надто зосереджена на соціальному порядку та консенсусі, недооцінюючи конфлікт і зміни; вона ігнорує питання влади та нерівності; її детерміністичний характер применшує роль індивідуального вибору та агентності [22]. І після того попередньо описана критика стимулювала появу альтернативних теоретичних підходів до аналізу соціальної адаптації. До прикладу, символічний інтеракціонізм Джорджа Герберта Міда та його послідовників запропонував мікросоціологічну перспективу на процеси адаптації, переміщуючи фокус на те, як індивіди конструюють значення через взаємодію, якщо попередньо структурний функціоналізм трактував адаптацію переважно як пристосування до існуючих структур, то символічний інтеракціонізм показав активність індивіда в інтерпретації соціальних ситуацій й конструюванні реальності. Далі Мід побудував теорію формування «Я» (self)

через соціальну взаємодію – самосвідомість індивіда та його здатність до соціальної дії розвиваються через засвоєння установок «узагальненого іншого» – тієї сукупності соціальних очікувань і норм, які існують у суспільстві. Адаптація в такому розумінні – це навчання інтерпретувати символи й значення, що циркулюють у соціальному середовищі, і відповідно конструювати власну поведінку [23]. Ервінг Гоффман у драматургічному підході проаналізував адаптацію через метафору театральної вистави – «Презентація себе в повсякденному житті» (1959) про те, як індивіди управляють враженнями про себе в різних соціальних ситуаціях, використовуючи різні *«маски»* та стратегії самопрезентації залежно від контексту. ВПО опиняються в ситуації, коли треба освоювати нові соціальні ролі, форми самопрезентації, в незнайомому середовищі, і, на жаль, нерідко стикаючись зі стигматизацією та потребою управляти своєю соціальною ідентичністю [24]. Феноменологічна соціологія в роботах Альфреда Шюца, Пітера Бергера та Томаса Лукмана відкрила ще один ракурс, до прикладу, «Соціальне конструювання реальності» (1966) показує, як індивіди конструюють та підтримують соціальну реальність через повсякденні практики. Адаптація тут – це освоєння *«життєвого світу»*, інтерсуб'єктивно розділеної реальності повсякденного життя, що охоплює знання, рутини, мовні практики, інтерпретативні схеми [25].

Переходячи до сучасних теорій соціальної адаптації можемо зазначити, по-перше, екологічну модель адаптації, розроблену в психології середовища, що трактує адаптацію – двосторонній процес взаємодії між індивідом і середовищем – обидві сторони активно впливають одна на одну; по-друге, теорію стресу та копінгу Річарда Лазаруса і Сюзан Фолкман – індивіди справляються зі стресовими подіями, використовуючи проблемно-орієнтовані стратегії копінгу (зміна ситуації) та емоційно-орієнтовані (регуляція емоційної реакції) [26]. Вимушене переміщення як стресор вимагає мобілізації копінг-ресурсів, що робить цю теорію релевантною для аналізу адаптації ВПО; по-третє, теорія акультурації з крос-культурної психології та антропології фокусується на культурній адаптації мігрантів, двовимірна модель Джона Беррі виділяє чотири стратегії культурної

адаптації залежно від збереження власної культурної ідентичності та активності взаємодії з домінуючою культурою: інтеграція (збереження власної культури плюс активна взаємодія), асиміляція (відмова від власної культури), сепарація (збереження власної культури та уникнення взаємодії) і маргіналізація (втрата обох ідентичностей) [27]. Цікаво, що модель розроблялася для міжнародної міграції, але має евристичну цінність для розуміння адаптації ВПО, особливо при переміщенні між культурно відмінними регіонами однієї країни; по-четверте, концепція «транснаціоналізму» в сучасній соціології, попри фокус на міжнародній міграції, пропонує певні інсайти для розуміння адаптаційних процесів, даний підхід відходить від трактування адаптації як лінійної асиміляції в нове суспільство – сучасні мігранти підтримують множинні зв'язки та належності, конструюючи транснаціональні соціальні поля, що перетинають державні кордони [28]. ВПО так само можуть зберігати зв'язки з місцем походження, підтримувати мережі з іншими переселенцями та конструювати гібридні ідентичності.

1.2. Специфіка та виміри соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб

Вимушена міграція має специфіку, що відрізняє її від добровільної. Головне – примусовий характер переміщення та втрата контролю над обставинами життя. Добровільні мігранти мають час підготуватися, можуть планувати й обирати напрямок, керуючись власними цілями. Вимушені мігранти переміщуються під тиском зовнішніх обставин, часто раптово та без можливості підготуватися [29]. Вимушена міграція супроводжується травматичним досвідом втрати. ВПО втрачають фізичний простір житла, соціальні зв'язки, звичне середовище, статусні позиції, майно, іноді близьких. Множинна втрата створює складні виклики для адаптації. Психологічні дослідження фіксують, що вимушене переміщення часто супроводжується симптомами посттравматичного стресу, депресії, тривожності, які ускладнюють адаптаційний процес [30].

Внутрішньо переміщені особи та біженці – обидві категорії вимушених мігрантів, але їх треба розрізняти. Біженці перетинають міжнародні кордони та підпадають під захист міжнародного права про біженців – Конвенції 1951 року та Протоколу 1967 року. Біженці отримують міжнародно-правовий статус і захист: право на притулок, заборону примусового повернення, доступ до певних прав у країні притулку. Внутрішньо переміщені особи залишаються в межах своєї держави та формально зберігають усі права громадян чи постійних жителів. Парадокс у тому, що це часто робить ВПО вразливішими за біженців. Не перетинаючи кордону, ВПО не підпадають під міжнародну систему захисту біженців. Первинна відповідальність за захист і допомогу лежить на національному уряді – часто тому самому, який може бути неспроможним або небажаючим надавати таку допомогу [31]. В Україні держава взяла зобов'язання щодо захисту прав ВПО, але триваючий конфлікт і обмежені ресурси створюють виклики для їх реалізації.

Адаптація ВПО в умовах воєнного конфлікту має специфіку порівняно з адаптацією в мирних умовах. Переміщення відбувається на тлі триваючого конфлікту, що створює атмосферу хронічної небезпеки та невизначеності. На відміну від післявоєнного відновлення, коли можна розпочати адаптацію у відносній стабільності, ВПО в зонах активного конфлікту адаптуються в умовах, коли базова потреба в безпеці незадоволена [32]. Дослідження психологічних наслідків переміщення в умовах воєнних конфліктів демонструють високу поширеність посттравматичного стресового розладу серед ВПО. Епідеміологічні дослідження в різних країнах фіксують поширеність ПТСР від 10% до 88% залежно від специфіки конфлікту та методології [33]. Дослідження ВПО в Ефіопії виявило поширеність ПТСР близько 30%, ключовими предикторами були кількість травматичних подій, відсутність медичної допомоги та обшуки житла збройними силами [34]. Травматичний досвід ВПО не обмежується подіями до переміщення. Численні дослідження показують, що пост-міграційні стресори – труднощі після переміщення – часто виявляються сильнішими предикторами психологічних проблем, ніж безпосереднє переживання війни. Лонгітудне

дослідження середньосхідних біженців-підлітків у Данії показало, що пост-міграційні фактори, такі як дискримінація, були сильнішими предикторами психологічних проблем за до-міграційну травму – підкреслює критичну роль умов адаптації та необхідність фокусуватися не лише на травмі переміщення, а й на створенні сприятливого середовища для відновлення [35].

Модель ADAPT Дерріка Силова для розуміння психосоціальних наслідків масових конфліктів і переміщення виділяє п'ять «стовпів», порушення яких призводить до специфічних психосоціальних реакцій: безпека/захищеність, міжособистісні зв'язки та мережі, справедливість, ідентичності та ролі, екзистенційне значення [36]. Хронічна загроза безпеці генерує страх і тривогу, що при перевищенні адаптивних можливостей проявляється у симптомах ПТСР та клінічних формах тривожності. Множинні втрати та розлучення призводять до горя, що переростає в ускладнені форми втрати близьких і екстремальну тривогу розлуки. Порушення справедливості внаслідок грубих порушень прав людини провокує почуття несправедливості та обурення. Багатовимірність моделі дозволяє комплексно зрозуміти механізми дезадаптації та визначити напрямки втручання.

В умовах війни змінюється динаміка сімейних відносин і батьківства, що додатково ускладнює адаптацію. Батьківські практики трансформуються під впливом воєнного стресу – з'являється тенденція до авторитарнішого виховання, меншого нагляду за дітьми, менш позитивної комунікації. Матері з посттравматичним стресом демонструють вищий ризик нечутливої або неструктурованої взаємодії зі своїми немовлятами [37]. Виникає ефект міжгенераційної передачі травми – діти переселенців також стикаються з підвищеним ризиком психологічних проблем.

Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб – багатовимірний процес, що охоплює різні сфери життя. Сучасні дослідження міграції та інтеграції виділяють кілька ключових вимірів адаптації. Вони взаємопов'язані, але можуть розвиватися з різною швидкістю. Міжнародна організація з міграції визначає інтеграцію як багатовимірний процес, що впливає на всі аспекти життя мігрантів і

приймаючих громад – психологічний, лінгвістичний, соціальний, політичний, громадянський виміри [38]. Економічна адаптація – один з найважливіших вимірів. Доступ до засобів існування є базовою потребою для виживання та відновлення автономії. Для ВПО економічна адаптація передбачає знаходження роботи чи джерела доходу, що відповідає кваліфікації та досвіду, або освоєння нових професійних навичок. Працевлаштування критичне не лише економічно, а й психологічно – воно відновлює почуття контролю, самоефективності, соціальної цінності. Водночас багато ВПО стикаються зі значними труднощами: втратою роботи, невідповідністю попередньої кваліфікації доступним можливостям, дискримінацією на ринку праці [39]. Соціокультурна адаптація стосується освоєння нових культурних практик, норм, форм соціальної взаємодії. Джон Беррі розрізняв психологічну адаптацію (суб'єктивне благополуччя, "почуватися добре") і соціокультурну адаптацію (придбання компетенцій у новому суспільстві – робота, школа, громадське життя, "робити добре") [40]. Соціокультурна адаптація передбачає розвиток соціальних навичок для ефективного функціонування в новому середовищі: комунікативні компетенції, розуміння неписаних соціальних правил, побудова нових соціальних мереж, для ВПО це може охоплювати освоєння регіональних культурних особливостей, діалектних відмінностей, місцевих традицій. Психологічна адаптація охоплює емоційне благополуччя, психічне здоров'я, самооцінку, життєву задоволеність. Переміщення часто супроводжується психологічними труднощами – симптомами посттравматичного стресу, депресією, тривожністю. Психологічна адаптація – не лише подолання негативних станів, а й розвиток позитивного функціонування, відновлення надії, конструювання нових життєвих смислів. Психологічна адаптація тісно пов'язана зі стратегіями копіngu – способами справлятися зі стресом. Проблемно-орієнтовані стратегії (зміна ситуації) та емоційно-орієнтовані (регуляція емоційної реакції) мають різну ефективність залежно від контролюємості ситуації [41]. Побутова адаптація стосується забезпечення базових матеріальних умов – житла, комунальних послуг, побутових потреб. Для багатьох ВПО житлове питання – одна з найбільших проблем. Вони часто живуть

у тимчасовому неналежному житлі, у родичів, в орендованих кімнатах без стабільності. Житлова нестабільність негативно впливає на всі інші виміри адаптації, створюючи постійний стрес і невизначеність [42]. Доступність послуг – медичних, освітніх, соціальних, юридичних – критичний фактор адаптації. ВПО стикаються з бар'єрами через бюрократичні процедури, відсутність документів, недостатню обізнаність про права, іноді через дискримінацію. Забезпечення рівного доступу ВПО до публічних послуг – не лише реалізація прав, а необхідна умова успішної адаптації [43]. Ці виміри адаптації взаємопов'язані та взаємопідтримуючі. Економічна стабільність сприяє психологічному благополуччю, розвинені соціальні мережі полегшують доступ до інформації про роботу та послуги. Водночас виміри можуть розвиватися з різною швидкістю – індивід може бути добре адаптований економічно, але відчувати соціальну ізоляцію, або навпаки [44].

1.3. Фактори успішної адаптації (приймаючі громади/програми підтримки)

Адаптація – завжди двосторонній процес взаємодії між переселенцями та місцевим населенням. Ставлення приймаючої громади до ВПО, рівень соціальної згуртованості, готовність приймати новоприбулих суттєво впливають на успішність адаптації.

Дослідження факторів інтеграції ВПО в Іраку виявило, що краща інтеграція та прийняття спостерігаються в соціально-економічно рівніших громадах, з міцною але гнучкою соціальною згуртованістю, а також там, де історичні образи, пов'язані з насильством і конфліктом, вирішені задовільно [45]. Структурні характеристики приймаючих громад мають значення – не лише установки, а й об'єктивні умови: рівень бідності, доступність ресурсів, історичний досвід.

Соціальна згуртованість приймаючих громад може як сприяти, так і перешкоджати інтеграції ВПО. Громади з високим рівнем внутрішньої згуртованості можуть демонструвати більшу солідарність і готовність допомагати. Водночас надто "закриті" громади з жорсткими межами виявляють опір

прийняттю аутсайдерів. Найсприятливіша – "еластична" соціальна згуртованість: міцні внутрішні зв'язки плюс відкритість до включення нових членів [46].

Культурна близькість між ВПО і приймаючою громадою також грає роль. Дослідження в Мозамбіку показало, що взаємна ідентифікація через спільну національність виступала основним фактором позитивного прийняття та інтеграції ВПО. Культурна спорідненість, взаємна допомога, спільне використання ресурсів сприяли соціальній згуртованості між ВПО і місцевими [47]. Для України, де переміщення здебільшого в межах спільного культурно-мовного простору, цей фактор може грати позитивну роль.

Водночас приймаючі громади самі відчувають навантаження через прийом ВПО. Раптовий приплив населення створює тиск на інфраструктуру, ринок праці, соціальні послуги, може призводити до зростання цін на житло й продукти. Якщо приймаючі громади не отримують адекватної підтримки від держави чи гуманітарних організацій, виникає напруженість і конфлікти між місцевими та переселенцями [48]. Інтервенції для підтримки інтеграції ВПО мають враховувати потреби обох груп.

Програми підтримки ВПО відіграють роль у полегшенні адаптації. Вони мають різну спрямованість і форми: гуманітарна допомога, програми забезпечення засобів існування, психосоціальна підтримка, правова допомога, програми соціальної інтеграції.

Гуманітарна допомога задовольняє базові потреби ВПО – притулок, продовольство, вода, санітарія, предмети першої необхідності. Така допомога критична на початкових етапах переміщення, але не може бути єдиною формою підтримки. Тривала залежність від гуманітарної допомоги підриває автономію та самостійність ВПО, створює почуття безпорадності. Залежність від допомоги негативно корелює з соціальною згуртованістю, породжуючи почуття виключеності серед членів громади [49].

Програми забезпечення засобів існування (livelihood programs) спрямовані на відновлення економічної самодостатності через надання можливостей заробітку: професійне навчання, мікрогранти на започаткування бізнесу, програми "готівка

за роботу", підтримка сільськогосподарської діяльності. Такі програми не лише покращують економічне становище, а й позитивно впливають на психологічне благополуччя ВПО, зменшуючи тривожність і депресію [50].

Психосоціальна підтримка спрямована на подолання психологічних наслідків травматичного досвіду переміщення: індивідуальне та групове консультування, психологічна освіта, створення безпечних просторів для взаємодії, програми розвитку стійкості. Психосоціальні інтервенції демонструють значне зниження рівня стресу, тривожності та депресії серед учасників [51]. Найефективніші програми інтегрують психосоціальну підтримку з іншими формами допомоги, зокрема з програмами забезпечення засобів існування.

Правова допомога охоплює інформування ВПО про права, сприяння в оформленні документів, представництво інтересів у різних інстанціях. Багато ВПО не обізнані зі своїми правами або стикаються з бюрократичними перешкодами. Правова підтримка критична для забезпечення доступу до послуг, соціальних виплат, захисту від дискримінації [52].

Програми соціальної інтеграції сприяють взаємодії між ВПО і приймаючими громадами, зміцненню соціальної згуртованості: спільні культурні й спортивні заходи, програми розвитку громад, ініціативи попередження конфліктів. Такі програми важливі для довгострокової інтеграції та подолання стигматизації ВПО [53].

Програми підтримки мають бути комплексними та адресувати різні виміри адаптації одночасно. Міжнародна практика показує, що найефективніші інтервенції інтегрують різні форми підтримки: поєднують забезпечення засобів існування з психосоціальною підтримкою, або правову допомогу з ініціативами соціальної інтеграції. Програми повинні враховувати специфічні потреби різних груп ВПО – жінок, дітей, людей похилого віку, осіб з інвалідністю – і забезпечувати інклюзивність.

Теоретичний аналіз соціальної адаптації ВПО демонструє складність і багатовимірність процесу. Адаптація ВПО – не одноразова подія, а тривалий процес, що охоплює множину взаємопов'язаних сфер життя. Він вимагає як

індивідуальних зусиль переселенців, так і підтримки держави, гуманітарних організацій, приймаючих громад. Специфіка адаптації в умовах воєнного конфлікту – вона відбувається на тлі триваючої небезпеки, невизначеності, обмеженості ресурсів, що створює особливі виклики.

Класичні соціологічні теорії Дюркгейма й Парсонса закладають фундаментальне розуміння соціальної інтеграції та адаптації як процесів, через які індивіди засвоюють норми та цінності суспільства й знаходять своє місце в соціальній структурі. Сучасні теорії акультурації, копінгу, психосоціальної адаптації розширюють це розуміння, підкреслюючи активну роль індивідів у конструюванні власних адаптаційних стратегій, значення контексту та ресурсів.

Багатовимірна модель адаптації (економічний, соціокультурний, психологічний, побутовий виміри плюс доступність послуг) дозволяє комплексно оцінити стан ВПО і визначити найпроблемніші сфери. Роль приймаючих громад критична – їхнє ставлення, рівень соціальної згуртованості, готовність приймати новоприбулих суттєво впливають на траєкторії адаптації. Програми підтримки, що адресують різні виміри адаптації та потреби як ВПО, так і приймаючих громад, є необхідною умовою успішної інтеграції.

Висновки до розділу I

Отож, вважаючи на вищесказане, можемо підсумувати, що соціальна адаптація – процес інтеграції в нове соціальне середовище після вимушеного переміщення, який передбачає пристосування до нових умов життя, освоєння соціальних норм і практик, відновлення економічної стабільності, психологічного благополуччя, побудову нових соціальних зв'язків при збереженні власної ідентичності. У даному розділі ми розглянули еволюцію поняття ВПО від Керівних принципів ООН 1998 року до українського законодавства 2014 року, показано відмінність ВПО від біженців через примусовий характер переміщення в межах державних кордонів.

Теоретичний аналіз базувався на класичних соціологічних теоріях про соціальну солідарність, колективну свідомість та аномію, структурному функціоналізмі з концепцією ролівої системи, символічному інтеракціонізмі, феноменологічній соціології. Сучасні підходи включали теорію стресу та копіngu, теорію акультурації, модель психосоціальних наслідків конфліктів. Виділено ключові виміри адаптації – економічний, соціокультурний, психологічний, побутовий та доступність послуг. Показано специфіку вимушеної міграції через травматичний досвід втрат та особливості адаптації в умовах воєнного конфлікту, де пост-міграційні стресори часто важливіші за саму травму переміщення. Підкреслено двосторонній характер адаптації як взаємодії між ВПО та приймаючими громадами.

Розглянуті теоретичні рамки створюють концептуальну основу для емпіричного аналізу адаптації внутрішньо переміщених осіб з Маріуполя.

РОЗДІЛ II.

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ З МАРІУПОЛЯ: ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ

Емпіричний аналіз соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб з Маріуполя базується на результатах комплексного соціологічного дослідження, проведеного ГО «Оперативна соціологія» у вересні-грудні 2024 року на замовлення Благодійного фонду «Я–Маріуполь». Дослідження реалізовувалося за змішаною методологією, поєднуючи якісні та кількісні методи збору даних. Якісний компонент включав сім фокус–групових дискусій: п'ять фокус–груп з ВПО з Маріуполя (54 учасники) у п'яти містах – Дніпро, Запоріжжя, Київ, Одеса, Львів, та дві фокус–групи з ВПО з інших регіонів України (20 учасників). Кількісний компонент охоплював онлайн–опитування (CAWI) серед ВПО з Маріуполя (1967 повністю заповнених анкет з похибкою вибірки 2,2%), телефонне опитування (CATI) серед жителів України (1821 респондент) та телефонне опитування серед ВПО з різних регіонів (607 респондентів). Авторка брала участь на всіх етапах дослідження.

Аналіз проводився в чотирьох основних напрямках, що відповідають ключовим вимірам соціальної адаптації: економічна та побутова адаптація, психологічна адаптація, соціокультурна адаптація та взаємодія з приймаючими громадами, а також оцінка ефективності програм підтримки. Особлива увага приділялася порівнянню досвіду маріупольців з досвідом ВПО з інших регіонів України, а також виявленню регіональних відмінностей в адаптації маріупольців залежно від місця їхнього нинішнього проживання.

2.1. Економічна і побутова адаптація внутрішньо переміщених осіб із Маріуполя

Почнемо з економічної та побутової адаптація ВПО з Маріуполя, бо дослідження виявило, що саме ці сфери найбільш проблемні для переселенців з

Маріуполя навіть через два з половиною роки після вимушеного переміщення. Житлове питання є найгострішою проблемою для маріупольців (56,7%). Переважна більшість (61,9%) орендують житло за власні кошти, що створює значне фінансове навантаження на домогосподарства. Додатково 6,4% респондентів орендують житло спільно з іншими переселенцями, вдаючись до стратегії кооперації для зниження витрат. Лише 21,4% ВПО проживають у родичів, друзів чи знайомих безкоштовно, тоді як власне житло змогли придбати лише 3,1% переселенців. Доступ до соціального житла залишається вкрай обмеженим: загалом лише 5,3% ВПО проживають у житлі, наданому місцевою владою (2,3%), державою (1,5%) або неурядовими організаціями (1,5%).

Фінансовий тягар оренди житла є надзвичайно важким для переселенців. Близько 38% респондентів витрачають більше половини або майже весь свій дохід на оренду, що створює ситуацію хронічної економічної вразливості. Зокрема, 25,3% витрачають більше половини доходу, 21,2% – близько половини, ще 21,2% – приблизно третину, а 12,8% змушені витратити майже весь дохід на житло. Найбільш критична ситуація спостерігається у 7,5% респондентів, чий дохід взагалі не вистачає на оплату оренди, що змушує їх шукати додаткові джерела фінансування або потрапляти в боргову залежність.

Учасники фокус–групових дискусій описували численні проблеми, пов'язані з житлом. По–перше, це високі ціни на оренду, які часто не відповідають якості житла. Як зазначала одна з учасниць з Києва:

«Квартири шукаєш довго, а якщо знаходиш — ціни невиправдані»

[ФГ_маріупольці_Київ].

Інша інформантка описувала жахливі умови, з якими вона зіткнулася при пошуку житла:

«Шукали через інтернет, ніхто не допомагав, звичайно. Плакала гіркими сльозами, бо там страшно безхатченків селити, там взагалі нічого немає, все чорне, в цвілі, а ціна захмарна. Тобто люди здають сарай або підвал краще, ніж квартиру, і ламають ціну, просто хочуть нажитися. Ось це дуже страшно»

[ФГ_Всеукраїнська 2];

По–друге, переселенці стикаються з дискримінацією на ринку оренди житла. Серед ВПО, які зазнали дискримінації через свій статус, 33,9% вказали, що це відбувалося саме при пошуку орендованого житла. Небажання місцевих жителів здавати житло переселенцям часто супроводжується стереотипами та упередженнями. Одна з учасниць розповідала:

«Я нікому не казала, що я переселенка. Це знали тільки моє керівництво, власники. Я наслухалась багато. Якщо щось зроблено, то це переселенці. – М: Щось у негативному ключі – про це типу? – Так. І там, переселенцям краще не здавати квартири. Там, представляєте, гранату оставили та поїхали. Там переселенка приїхала, чоловік убивав жінок»

[ФГ_маріупольці_Дніпро];

По–третє, існує проблема правової незахищеності ВПО в орендних відносинах. Багато орендодавців відмовляються укладати офіційні договори оренди, що залишає переселенців у вразливому становищі без юридичного захисту. Учасники фокус–груп неодноразово згадували про "договори без юридичної сили" та "небажання орендодавців працювати офіційно".

По–четверте, скасування державної допомоги на оплату житла для ВПО значно погіршило ситуацію. Як зазначала одна з інформанток:

«...ми знаходимося на Закарпатті. Тут дуже дороге житло, але ми маємо знаходитися саме тут. ВПО ж не платять нікому: ні дітям, ні мені, ні чоловіку. Це було підспір'я, якщо так можна виразитися. Коли платили ВПО, їх хоча би вистачало на оплату житла»

[ФГ_Всеукраїнська 2].

Житлова нестабільність створює відчуття тимчасовості та невпевненості в майбутньому, що перешкоджає повноцінній адаптації. Відсутність власного постійного житла означає, що переселенці живуть у постійному стресі можливого виселення, не можуть створити комфортний домашній простір, обмежені у виборі місця проживання через економічні фактори.

Сфера зайнятості демонструє більш позитивну динаміку порівняно з житловою ситуацією. Дослідження фіксує скорочення рівня безробіття серед маріупольців із

27% у 2022 році до 13,1% у 2024 році, що свідчить про поступову адаптацію переселенців до ринку праці. Однак ці цифри не повинні приховувати значні труднощі, з якими переселенці продовжують стикатися в економічній сфері.

Згідно з опитуванням серед ВПО з різних регіонів, 44,5% не працюють і не планують працювати (включаючи пенсіонерів, осіб у декретній відпустці тощо), 25,2% працюють і не розглядають інші варіанти, 15,7% працюють, але шукають іншу роботу, і 13,7% не працюють, але активно займаються пошуком роботи. Регіональний аналіз виявляє суттєві відмінності: найвищий показник непрацюючих спостерігається в селах та селищах міського типу (53,5%), тоді як у містах обласного значення цей показник становить 40,5%. Відповідно, в обласних центрах найбільша частка працюючих, які не розглядають інші варіанти (29,5%), що вказує на кращі можливості для працевлаштування у великих містах. Учасники фокус-групових дискусій описували численні перешкоди на шляху до працевлаштування. Основною проблемою є недостатня кількість робочих місць на фоні великої конкуренції, особливо в невеликих містах. Як зазначалося вище, у селах та селищах 18,6% респондентів не працюють, але шукають роботу, що значно перевищує середні показники по країні (13,7%). Другою проблемою є сприйняття переселенців роботодавцями як *"тимчасової робочої сили"*. Статус ВПО часто асоціюється з непередбачуваністю та потенційним бажанням повернутися додому, що робить роботодавців менш схильними до інвестування в навчання та розвиток таких працівників або надання їм стабільних посад. Третьою проблемою є невідповідність між кваліфікацією переселенців та доступними вакансіями. Багато ВПО не можуть працювати за фахом і змушені влаштуватися на нефахові роботи, які не приносять ні гідної заробітної плати, ні морального задоволення. Роботодавці інколи намагаються встановлювати нижчий рівень оплати праці для ВПО, не враховуючи їхню кваліфікацію та досвід. Четвертою проблемою є вікова та гендерна дискримінація, яка посилюється статусом переселенця. Учасники фокус-груп неодноразово згадували про *"вікові обмеження"* та *"гендерну нерівність"* як бар'єри для працевлаштування. П'ятою проблемою є відсутність спеціалізованих програм перекваліфікації для ВПО.

Хоча певні ініціативи існують, вони не завжди відповідають реальним потребам ринку праці або є недоступними для всіх, хто їх потребує. Серед учасників фокус-груп траплялися і відповіді, що свідчать про завищені очікування щодо умов праці та розміру заробітної плати, а також про делегування відповідальності за працевлаштування на державні чи громадські організації замість власних активних дій.

Фінансова нестабільність є універсальною проблемою для всіх категорій ВПО. Нестача грошей турбує 44,8% переселенців загалом, при цьому найгостріше ця проблема стоїть для ВПО у північному (45,1%) та східному (49,0%) регіонах. Високі витрати на оренду житла в поєднанні з часто нестабільними або недостатніми доходами створюють ситуацію хронічного фінансового стресу.

Учасники фокус-груп описували, як фінансові труднощі впливають на всі аспекти їхнього життя. Одна з інформанток зазначала:

«І грошей, звісно, нам не те що не вистачає, у мене зараз знову страх, що ми залишимося на вулиці щомісяця, бо може не вистачити. Буває, що взагалі катастрофічно, ми свої пояси затягуємо, щоб дітям було що їсти...»

[ФГ_Всеукраїнська 2].

Інша учасниця розповідала про зміни в доступі до соціальної допомоги: *«Спочатку було все добре. Коли я приїхала, я оформлювала фінансові допомоги і в Чорноморську, і в Одесу їздила, там теж є такі, ну, були організації. Допомога...*

Як вона називалася? Ну, грошова допомога, забула назву. Там отримувала 24 тисячі, там щось. А потім все, потім вже ці от ВПО переселенські я отримувала.

А на зараз вже змінилися їхні... треба працювати» [ФГ_Всеукраїнська 2].

Фінансова нестабільність не лише знижує якість життя, а й підриває адаптаційні можливості переселенців. Відсутність фінансової "подушки безпеки" робить людей вразливими до будь-яких несподіваних витрат, змушує відмовлятися від необхідних послуг (зокрема медичних), обмежує можливості для інвестування у власний розвиток та освіту дітей.

Поєднання житлових, трудових та фінансових проблем створює ситуацію, коли базові потреби переселенців залишаються незадоволеними, що блокує перехід до

більш високих рівнів адаптації. Неможливість забезпечити стабільне житло та дохід підтримує відчуття тимчасовості, невизначеності та незахищеності, що негативно впливає на психологічний стан та здатність будувати довгострокові плани.

2.2. Психологічна адаптація та емоційний стан внутрішньо переміщених осіб з Маріуполя

Психологічна адаптація є одним із найскладніших та найтриваліших аспектів інтеграції внутрішньо переміщених осіб у нові громади. На відміну від економічної чи побутової адаптації, де прогрес може вимірюватися конкретними показниками (працевлаштування, житлові умови), психологічна адаптація є глибоко внутрішнім процесом подолання травми, відновлення емоційної рівноваги та реконструкції життєвих смислів після катастрофічних втрат.

Аналіз відповідей учасників фокус-груп дозволяє умовно розділити внутрішньо переміщених осіб за їхнім психоемоційним станом на дві основні групи, що демонструють протилежні траєкторії адаптації.

Перша група характеризується покращенням емоційного стану порівняно з моментом приїзду на нове місце проживання. Це найбільш характерно для переселенців, які потрапили до більш безпечних регіонів, віддалених від лінії фронту. Представники цієї групи відзначають стабілізацію психічного здоров'я, нормалізацію сну, зниження рівня тривожності. Як зазначала одна з учасниць фокус-групи у Києві:

«Зараз вже значно спокійніший стан. Сон покращився. Менше емоцій стало.

Якщо порівнювати з 22-м роком» [ФГ_маріупольці_Київ];

Інша респондентка зі Львова описувала схожі зміни:

«Змінився, але так стало набагато краще. По-перше, дуже гарне відношення всюду. Всюду нормально я себе почуваю. У мене нормальний настрій, не такий, як

зрівняти з тим, що 22-го року, коли я приїхала. То був жах, я навіть спати не

могла» [ФГ_маріупольці_Львів].

Друга група демонструє погіршення емоційного стану порівняно з початковим періодом після переміщення. Учасники цієї групи описують наростаючу емоційну виснаженість, втрату надії, апатію. Початковий період переміщення, незважаючи на весь його драматизм, був ознаменований певним рівнем соціальної згуртованості, підтримки, позитивними очікуваннями на швидке завершення війни та повернення додому. Натомість нинішній етап характеризується розчаруванням цих очікувань, хронічним стресом, втратою перспективи. Як зазначала одна з учасниць:

«Емоційний стан, я би сказала, мабуть, погіршився, бо сама по собі обстановка все гірше і гірше, тому на краще нічого поки що немає»

[ФГ_Всеукраїнська 2].

Дослідження фіксує стабільно високий рівень емоційного напруження серед 40,5% мариупольців у 2024 році, що вказує на масштабність проблеми психічного здоров'я серед цієї групи переселенців. Важливо зазначити, що емоційний стан ВПО зазнав значних змін порівняно з 2022 роком, що свідчить про поглиблення кризових настроїв, а не про їх поступове подолання.

Дослідження виявило вісім основних факторів, які визначають психоемоційний стан переселенців та їхній розподіл між групою з покращенням та групою з погіршенням емоційного стану.

Перший та найвагоміший фактор – безпекова ситуація. Постійна загроза життю, регулярні повітряні тривоги, близькість до зони бойових дій створюють атмосферу хронічної небезпеки, яка унеможлиблює психологічне відновлення. Як зазначала одна з учасниць:

«Приїхали ми, значить, 4 апреля 22-го року. Настроєння було, звичайно... Ну як сказати? Спаслись. Уїхали від цих вибухів, від цього всього шуму. Думали, що, ну, на місяць. Так що, як у всіх, мабуть — сумочка, скромненько так. А от зараз вийшло, що зараз без кінця такі ж самі вибухи, і настрій, звісно, поправляється тоді, коли затіш'є, тоді добре. І хотілося б, щоб воно, як би сказати, не порушувалось»

[ФГ_Всеукраїнська 1].

Кількісні дані підтверджують цю тенденцію: загроза життю та небезпека турбують 22,7% всіх ВПО, при цьому цей показник найвищий у східних регіонах (24,0%) та на півночі (28,2%), тобто в областях, що знаходяться ближче до лінії фронту.

Другий фактор – фінансова нестабільність. Як було детально розглянуто в попередньому підрозділі, відсутність стабільного доходу та високі витрати є одним із головних стресових чинників. Економічна незахищеність породжує постійну тривожність, почуття безпорадності, знижує самооцінку та здатність до активного подолання проблем. Третій фактор – житлова нестабільність. Відсутність власного постійного житла підтримує відчуття тимчасовості життя, створює постійний стрес можливого виселення, заважає створенню комфортного домашнього простору, який є важливим для психологічного відновлення. Четвертий фактор – втрата надії на швидке повернення додому на тлі туги за домом. Цей фактор має особливе значення для розуміння психологічної динаміки у часі. З плином часу обидві групи ВПО втратили надію на швидке повернення, що спричинило зниження адаптаційних ресурсів та психологічне виснаження. Одна з учасниць фокус-групи у Запоріжжі висловила це так:

«А я не адаптована до цих пір. Я кожного дня, кожної ночі лягаю, встаю з думкою повернутися додому. Це воно як нав'язлива ідея — повернутися додому.

Бо що б то не стало, я не можу адаптуватись ніде, крім там»

[ФГ_маріупольці_Запоріжжя].

Водночас учасники фокус-груп зазначали, що саме готовність визнати неможливість швидкого повернення додому позитивно впливає на рівень адаптованості. Ті, хто змогли це зробити, демонструють більші успіхи в процесі адаптації та кращий психологічний стан.

П'ятий фактор – невизначеність майбутнього. Результати кількісного дослідження показують, що невизначеність майбутнього турбує 31,3% ВПО, при цьому найбільше ця проблема актуальна для переселенців у північних (35,4%) та центральних (33,3%) регіонах. Неможливість планувати майбутнє, відсутність

чіткої перспективи створюють стан екзистенційної невизначеності, що підриває психологічну стійкість. Як зазначав один з учасників у Запоріжжі:

«У Запоріжжі — невідомість. Розумієте, це нас лякає, ми психологічно не можемо, нам буде однаково добре там, де ми народилися, де б ми не були. Тому багато хто це відчуває і всіх тягне» [ФГ_маріупольці_Запоріжжя].

Шостий фактор – "життя на паузі", відкладання життя на невизначений час. Багато переселенців описують своє існування як "день сурка", життя без перспективи та розвитку. Учасник фокус-групи в Одесі описував це так:

«Планів ніхто не будує, живемо, тому що живемо, є таке поняття, як день сурка. Одним днем і треба жити, бо ми всі живемо сьогодні і зараз»
[ФГ_маріупольці_Одеса].

Така екзистенційна позиція, хоча й може бути захисним механізмом проти тривожності щодо майбутнього, водночас блокує можливості для активної адаптації та інтеграції.

Сьомий фактор – інформаційний простір та його вплив на психічний стан. Постійне перебування в інформаційному полі війни, споживання травматичних новин посилює тривожність та безпорадність. Деякі учасники фокус-груп усвідомлено обмежують свій доступ до новин як стратегію психологічного захисту:

«Новини. Оце, до речі, дивитись не треба. Я вже перестав дивитись, я тільки дивлюсь те, що бачу своїми очима»
[ФГ_маріупольці_Одеса].

Восьмий фактор – втрата соціальних зв'язків. Цей фактор має особливе значення для психологічного благополуччя, оскільки соціальна підтримка є одним із найважливіших ресурсів подолання стресу.

«Я можу сказати, що на настрій дуже впливає втрата соціальних зв'язків, і в місті Запоріжжя їх дуже важко вибудувати. Особливо такі приємні, якісь дружні, тому що місто прифронтове»
[ФГ_маріупольці_Запоріжжя].

Втрата соціальних зв'язків турбує 9,6% ВПО загалом, при цьому цей показник вищий на заході (16,4%) та в центрі (14,8%), що може бути пов'язано з більшою культурною дистанцією між переселенцями зі Сходу та місцевим населенням у цих регіонах.

Порівняльний аналіз виявляє, що маріупольці описують свій емоційний стан як більш пригнічений порівняно з ВПО з інших регіонів України. Для них характерні ознаки глибокої апатії, втоми, емоційного виснаження. Деякі учасники фокус-груп використовували драматичні метафори для опису свого стану:

«Я свій стан так називала – це живий труп» [ФГ_маріупольці_Львів];

«Суцільний жах, я нахожусь з дитиною, постійно прильоти, я хочу поїхати»

[ФГ_маріупольці_Дніпро];

Показник самостійної адаптованості до нових умов проживання серед маріупольців є нижчим порівняно з ВПО з інших регіонів. Для маріупольців більш характерне відчуття "життя на паузі" та байдужості до майбутнього, що рідше зустрічається серед ВПО з інших областей, які активніше адаптуються до нових умов. Це може бути пов'язано з масштабом втрат, які зазнали маріупольці – повне зруйнування міста, тривала блокада, масові жертви серед цивільного населення створили особливо важку травму, від якої складніше відновитися.

Важливим висновком дослідження є виявлення значних регіональних відмінностей у психологічному стані маріупольців залежно від місця їхнього нинішнього проживання.

Найнижчий рівень психологічної адаптації спостерігається серед маріупольців, які проживають у Дніпрі та Запоріжжі. Близькість до зони бойових дій, регулярні обстріли, постійна загроза життю створюють атмосферу хронічного стресу, яка унеможливорює психологічне відновлення.

«Так. Трошки тривоги, зараз ці тривоги не закінчуються. Дитина постійно на дистанційці, перерви в них у навчанні, репетитора взяла»

[ФГ_маріупольці_Дніпро];

«Я багато подорожувала і по Західній Україні, і Центральній, і за кордоном, і я хочу сказати, що тут настрої взагалі у людей чорні. Тому що Львів, Франківськ,

Полтава — люди цього взагалі не знають. Є якісь там краплини, також Стометрівка чи щось таке, є військові, але вони живуть своє краще життя зараз же, вони його не відклали на потім. Вони живуть у своїх домах своє життя, звичайне»

[ФГ_маріупольці_Запоріжжя].

Найвищі показники психологічної адаптації фіксуються серед маріупольців у Львові та Києві. Учасники фокус-груп у цих містах частіше описували свій стан як стабільний, говорили про нові цілі та мотивацію рухатися далі. Інформантка зі Львова зазначала:

«У Дніпрі перші три місяці був жах. Це був початок, потім вже кінець травня, ми вже попали у Львів, і вже більш вирівнялося. І якщо порівнювати той настрій і зараз, звичайно, що вже от як воно зараз є, вже є які-то нові цілі, вже є мотивація йти далі, щось робити»

[ФГ_маріупольці_Львів];

Інший учасник у Києві підкреслював свою активну життєву позицію:

«Я казав, що я не відкладаю життя. Я знайшов собі партнерів по тенісу, по шахам. Я живу більш повним життям, ніж я живу у Маріуполі, тому що я тут...» [ФГ_маріупольці_Київ];

Ці відмінності пов'язані як з об'єктивними факторами (безпекова ситуація, віддаленість від лінії фронту), так і з суб'єктивними (рівень підтримки в громаді, сприйняття міста, культурна атмосфера). Маріупольці у Львові відзначали високий культурний рівень міста:

«Набагато краще, бо така культурна столиця, це відчувається. Багато є театрів» [ФГ_маріупольці_Львів];

Натомість інформанти у Дніпрі та Запоріжжі часто негативно оцінювали самі міста, порівнюючи їх з рідним Маріуполем:

«Перше враження від Запоріжжя – це те, що в'яне. Маріуполь розквітає. У Запоріжжі відповідний настрій – це панічна тривожність. Місто ніби деградує, воно не розвивається. Це важко якимось – відчувати себе спокійно, нормально»

[ФГ_маріупольці_Запоріжжя];

Кількісні дані також підтверджують регіональні відмінності в загальній оцінці життя. Найбільш незадоволеними своїм теперішнім життям є ВПО у східній частині України (47,5% оцінюють життя як незадовільне), тоді як на заході та в центрі показники задоволеності вищі (29,5% та 25,9% відповідно оцінюють життя як задовільне).

Стабільно високий рівень емоційного напруження серед маріупольців вказує на гостру потребу в розширенні програм психосоціальної підтримки. Учасники фокус-груп висловлювали конкретні запити: розширення доступу до безкоштовної професійної психологічної допомоги, організація групових терапій, де люди могли б ділитися своїми переживаннями та отримувати підтримку від інших у схожих обставинах, окремі програми психологічної реабілітації для дітей.

Психологічний стан ВПО прямо впливає на всі інші виміри адаптації. Емоційне виснаження, апатія, депресивні настрої знижують мотивацію до пошуку роботи, побудови нових соціальних зв'язків, освоєння нових навичок. Натомість психологічне благополуччя, наявність надії та життєвих перспектив стають ресурсом для активної адаптації та інтеграції. Тому підтримка психічного здоров'я переселенців має розглядатися не як допоміжний, а як центральний компонент політики інтеграції ВПО.

2.3. Соціокультурна адаптація та взаємодія з приймаючими громадами

Соціокультурна адаптація охоплює процеси побудови нових соціальних зв'язків, засвоєння культурних особливостей нового середовища, формування почуття належності до громади та інтеграції в соціальне життя. Цей вимір адаптації є особливо складним для внутрішньо переміщених осіб, оскільки передбачає не лише зовнішні зміни в поведінці, а й внутрішню трансформацію ідентичності, переосмислення свого місця в новому соціальному контексті. Розуміння факторів, які вплинули на вибір переселенцями місця проживання, є важливим для аналізу їхньої подальшої адаптації, оскільки обставини переїзду значною мірою визначають початкові умови та ресурси для інтеграції.

Дослідження виявляє багатовекторність мотивів вибору нового місця проживання. Варто зазначити, що більшість учасників фокус-груп наголошували на тому, що здійснювали цілеспрямований вибір, а не випадковий, хоча хтось робив його самостійно, а хтось дослухався до порад близьких.

Найвагомішим фактором виявилася наявність соціальних зв'язків у новому місці. Згідно з опитуванням, 46,6% ВПО обирали нове місце проживання через наявність там родичів, друзів, знайомих.

«Приїхала в Київ, так як тут знаходяться у мене родичі, друзі. Вибрали Київ, тому що було якось до когось звернутися за першою допомогою в той складний час»

[ФГ_Всеукраїнська1].

Наявність соціальних зв'язків надавала початкову підтримку, допомогу в пошуку житла та роботи, психологічну підтримку в перші критичні місяці після переміщення.

Другим за важливістю фактором була віддаленість від активних бойових дій (23,9%). Безпека виявилася особливо важливою для молодших вікових груп: 28,6% осіб 18-24 років та 34,6% осіб 25-34 років вказали цей фактор як ключовий. Натомість серед старших вікових груп цей показник нижчий, що може бути пов'язано з меншою готовністю старших людей їхати далеко від дому через надію на швидке повернення. Третім фактором була випадковість вибору – 23,4% респондентів зазначили, що "так склалися обставини". Цей фактор особливо характерний для молодших вікових груп (25,0% серед 18-24 років та 30,8% серед 25-34 років), що може відображати меншу автономність у прийнятті рішень або більшу залежність від зовнішніх обставин евакуації. Четвертим фактором було порівняння інфраструктури, ринку праці та цін на оренду житла (17,6% респондентів). Цей раціональний підхід найбільш характерний для молоді 18-24 років (39,3%), тоді як серед старших груп його значення знижується (лише 10,2% серед осіб 60+). Молодь більше орієнтувалася на можливості для працевлаштування та економічні фактори. П'ятим фактором були рекомендації друзів та родичів (10,9% респондентів). Цей фактор також найбільш актуальний

для молоді (14,3% серед 18-24 років та 15,4% серед 25-34 років), що може бути пов'язано з більшою залежністю молодших людей від соціального оточення через обмежений життєвий досвід. Серед інших факторів учасники фокус-груп називали можливості для працевлаштування (*"Вирішив їхати до Києва, бо велике місто, в столиці заробляються гроші"*), наявність розвиненої інфраструктури (*"Дніпро було вибрано цілеспрямовано, тому що велике місто, тому що багато можливостей, і це Україна"*), попереднє знайомство з регіоном (*"Цілеспрямовано їхала в місто Запоріжжя, тому що тут багато знайомих, родичів, і я тут навчалася, тому місто мені було знайоме"*).

Порівняння факторів вибору між маріупольцями та іншими ВПО виявляє специфічні особливості досвіду маріупольців. По-перше, для маріупольців характерний більший вплив фактора випадковості (38,7% у 2024 році), що пов'язано з екстремністю евакуації з блокованого міста та неможливістю планування переїзду. По-друге, для маріупольців менш вагомим виявився критерій наявності соціальних зв'язків у новому місці (37,5% у 2024 році порівняно з 42,4% у 2022 році), що може свідчити про розірвання соціальних мереж внаслідок повного зруйнування міста. По-третє, критерій схожості нового місця з домом для маріупольців є більш вагомим (7,0% у 2024 році) порівняно з іншими ВПО (4,6%), що може відображати особливу прив'язаність до рідного міста та труднощі з прийняттям дуже відмінних умов.

Взаємодія з приймаючими громадами є критично важливим фактором успішної адаптації, оскільки від ставлення місцевих жителів, їхньої готовності приймати переселенців залежить можливість інтеграції ВПО в нові громади. Дослідження виявляє складну та неоднозначну картину цієї взаємодії.

З одного боку, 89,1% опитаних ВПО зазначили, що не мали безпосередніх конфліктів з місцевим населенням, що на перший погляд свідчить про відносно сприятливу ситуацію. З іншого боку, майже 30% респондентів вказали, що стикалися з дискримінацією через свій статус ВПО, що вказує на наявність латентної напруженості та упереджень. Серед тих, хто зазнав дискримінації, найчастіше це відбувалося у спілкуванні з місцевими жителями (57,1%), при

пошуку орендованого житла (33,9%), при контакті з посадовцями та співробітниками соціальних служб (26,8%), при пошуку роботи (23,8%). Ці дані вказують на те, що дискримінація пронизує різні сфери життя переселенців, від повсякденного спілкування до доступу до критично важливих ресурсів.

Аналіз якісних даних з фокус-групових дискусій дозволяє виявити типові патерни негативної взаємодії між переселенцями та місцевими жителями. Найпоширенішим є конструкт "понаїхали", який учасники фокус-груп чули неодноразово. Як зазначала одна з інформанток:

«Це «понаїхали» ми чули, напевно, перші три роки, як приїхали сюди»
[ФГ_Всеукраїнська 2].

Дана фраза використовується місцевими жителями як захисний механізм, вираження незадоволення конкуренцією за ресурси, робочі місця, житло.

Другим патерном є нав'язування переселенцям комплексу провини за те, що вони можуть бути чимось незадоволені. Інформантка з Запоріжжя описувала це так:

«"Ти переселенка, ти повинна бути вдячна, ходи кланяйся". Я не розумію, за що я повинна бути вдячна. Коли мені кажуть: "Ось ти тут отримала", — я відповідаю: "Ви ж не знаєте, що я втратила, хлопці"»
[ФГ_маріупольці_Запоріжжя].

Ставлення ігнорує масштаб втрат, які зазнали переселенці, та сприймає їх як отримувачів допомоги, які не мають права на критику чи незадоволення.

Третім патерном є навішування ярликів "відповідальності за початок війни":

«Від місцевих. «Через вас, Маріуполь, через вас, Донецьк, війна почалася. Що ви сюди понаїхали, їдете сюди? Це через вас, донецьких, війна і почалася».
Просто нас більше стало і більше чутно»
[ФГ_маріупольці_Запоріжжя].

Четвертим патерном є недовіра до жителів окремих регіонів через стереотипи про "сепаратизм".

«Коли я переїхала до міста Чорноморська, у мене відразу, на другий день, з'явилися конфлікти з сусідами. Вони підсиляли своїх дітей, вони дзвонили в

домофон і задавали якісь странні питання, чи ми сепаратисти, а чому ми з Маріуполя. Потім прийшлося мені, скажемо так, словесно надавити, хто їх підсилає. Один признався, що їх тато підіслав, так як він воєнний, дізнатися, чому ми з Маріуполя і тута, чи сепаратисти, чи ні. І ітогі ми змінили квартиру»
[ФГ_Всеукраїнська 2].

П'ятим патерном є стереотипні судження про рівень вихованості залежно від регіону походження. Один з учасників зазначав:

«Мене, мабуть, ще трохи побоюються, бо я чоловік, і такий немалий, можу дати здачі і відповісти у відповідь. По-хамськи якщо мені починають, то Донбас вилізає з мене аж бігом. Якщо хтось починає мені хамити, то я відразу у відповідь також можу, хоча сам себе за це ругаю. Таке є. У принципі, в цілому все добре» [ФГ_Всеукраїнська 1].

Цей коментар відображає як стереотип про "донбасівців" як людей з нижчою культурою, так і інтерналізацію цього стереотипу самими переселенцями.

Водночас важливо зазначити, що негативні взаємодії не є тотальними. Більшість учасників фокус-груп зазначали, що конструкт "понаїхали" чули переважно від незнайомих людей, тоді як з тими, кого знали ближче, склалися нормальні відносини:

«Ну, потім теж чули «понаїхали сюди», але вже якось не так, бо більше від тих, кого не знали. А хто знав, то ми вже нормально спілкувалися»
[ФГ_Всеукраїнська 2].

Тож, особистий контакт / знайомство допомагають подолати упередження та стереотипи.

Значна частина інформантів розповідала про гарне ставлення місцевих жителів та вдячність за допомогу. Найбільше такі відповіді характерні для маріупольців у Львові, а інформант із Запоріжжя зазначав:

«Все-таки, заради справедливості, не скрізь так. Так, є таке «понаїхали», але навпаки, роблять знижки — «А, так, з Маріуполя?» Особливо спочатку дуже робили знижки. Робили дітям, десь і в лікарнях робили, так як ми переселенці,

щось робили — чи то знижку, чи то навіть безкоштовно».

[ФГ_маріупольці_Запоріжжя].

Регіональний аналіз виявляє, що найбільше на проблемі поганого ставлення місцевих наголошували переселенці у західному регіоні (16,4%), попри загалом позитивні відгуки про життя там. Це може бути пов'язано з більшою культурною дистанцією, особливо мовними відмінностями.

Дослідження виявляє різницю в розумінні причин конфліктів між місцевими жителями та внутрішньо переміщеними особами, що само по собі є перешкодою для вирішення цих конфліктів. 38% місцевого населення взагалі не розуміють, що може призводити до конфліктів з ВПО. Це може свідчити як про достатньо лояльне ставлення та відсутність проблем у взаємодії, так і про певну байдужість до теми переселенців. Серед ВПО показник нерозуміння причин конфліктів значно нижчий – 26,2%, що вказує на те, що переселенці більш чутливі до цієї проблематики.

Місцеві жителі головну причину конфліктів вбачають у соціокультурних факторах – соціальній напрузі через культурні відмінності, різницю в традиціях та цінностях (32,8%). Натомість ВПО вважають, що головна причина конфліктів має економічний характер – зростання цін на оренду житла (37,4%). Ця різниця в сприйнятті є показовою: місцеві схильні пояснювати напруженість культурною несумісністю, тоді як переселенці вказують на об'єктивну економічну конкуренцію за обмежені ресурси. Також суттєві відмінності спостерігаються щодо конкуренції за робочі місця: 17% ВПО вважають це причиною конфліктів проти 11,8% місцевих. Переселенці більш гостро відчувають економічну конкуренцію, оскільки саме вони стикаються з бар'єрами при працевлаштуванні.

Втрата соціальних зв'язків є універсальною проблемою для всіх ВПО, яка значно ускладнює процес адаптації. Як зазначала учасниця фокус-групи у Запоріжжі:

«Я можу сказати, що на настрій дуже впливає втрата соціальних зв'язків, і в місті Запоріжжя їх дуже важко вибудувати. Особливо такі приємні, якісь дружні, тому що місто прифронтове»

[ФГ_маріупольці_Запоріжжя].

Втрата зв'язків з родиною, друзями створює відчуття ізоляції та самотності, позбавляє важливого ресурсу емоційної підтримки.

Побудова нових соціальних зв'язків на новому місці є складним процесом, який вимагає часу, зусиль та сприятливих умов. Деякі фактори, такі як безпекова ситуація, дискримінація, відчуття тимчасовості, значно ускладнюють цей процес. Водночас дослідження виявляє, що ті переселенці, яким вдалося побудувати нові соціальні зв'язки, демонструють кращі показники адаптації загалом. Життєві плани переселенців є важливим індикатором їхньої адаптації, оскільки відображають як об'єктивну оцінку можливостей, так і суб'єктивну готовність інтегруватися в нову громаду або повернутися додому.

Дослідження фіксує поступове зростання частки маріупольців, які мають конкретні плани на майбутнє: з 22% у 2022 році до 37,4% у 2024 році. Хоча це свідчить про відновлення здатності планувати після травматичного досвіду, все ж більшість (62,6%) не мають визначеності щодо майбутнього, що вказує на тривалість стану невизначеності. Серед тих, хто визначився з планами, можна виокремити три основні стратегії. Перша – повернення до Маріуполя після деокупації. Близько 40% респондентів висловлюють бажання повернутися додому, що пов'язано з сильними емоційними зв'язками з рідним містом, прагненням відновити втрачений побут. Ця позиція більш властива представникам старших вікових груп. Водночас 33% маріупольців взагалі сумніваються в можливості деокупації міста, що створює драматичну ситуацію розірваності між бажанням повернутися та усвідомленням неможливості цього. Деякі переселенці, особливо молодші респонденти, висловлюють страх перед поверненням через можливе повторення трагічних подій, соціальну напруженість із тими, хто залишився на окупованій території, або загальну невпевненість у можливості відновлення нормального життя в зруйнованому місті.

Друга стратегія – інтеграція на новому місці проживання. У 2024 році 37,2% респондентів планують залишитися на теперішньому місці, що на 17% більше порівняно з показниками 2022 року. Ця тенденція свідчить про поступову

інтеграцію частини переселенців у нові громади, створення соціальних зв'язків, стабілізацію побуту та роботи. Для цієї групи характерна більша психологічна адаптованість та орієнтація на майбутнє в новому місці. Третя стратегія – зміна актуального місця проживання, переїзд до інших міст України або за кордон. Кількість мариупольців, які розглядають можливість виїзду за кордон, зросла на 10% у 2024 році. Основними мотивами є кращі умови для життя, безпека, доступ до роботи та освіти. Необхідність переїзду до інших населених пунктів в Україні часто зумовлена пошуками більш доступних цін на житло та кращих можливостей на ринку праці.

Ці три стратегії відображають складність ситуації мариупольців, які перебувають у стані невизначеності між ностальгією за домом, спробами інтегруватися на новому місці та пошуками кращих можливостей в інших локаціях. Відсутність чіткої перспективи деокупації Маріуполя, складність адаптації в нових місцях, триваючі безпекові загрози створюють ситуацію, в якій довгострокове планування залишається проблематичним для більшості переселенців.

Висновки до розділу II

Емпіричний аналіз соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб з Маріуполя виявляє складну картину інтеграції переселенців у нові громади через два з половиною роки після вимушеного переміщення. Застосування багатовимірної моделі адаптації дозволило всебічно оцінити становище мариупольців у різних сферах життя та виявити специфічні виклики, характерні для переселенців з повністю зруйнованого міста.

Економічна та побутова адаптація залишаються найбільш проблемними вимірами. Житлове питання загострюється з часом: його пріоритетність зросла з 34,7% у 2022 році до 56,7% у 2024 році. Більшість переселенців (61,9%) орендують житло за власні кошти, при цьому близько 38% витрачають більше половини доходу на оренду, що створює постійну невизначеність та перешкоджає

довгостроковій інтеграції. Ситуація з працевлаштуванням демонструє позитивну динаміку – безробіття скоротилося з 27% до 13,1%, однак переселенці продовжують стикатися з дискримінацією, неможливістю працювати за фахом та фінансовою нестабільністю.

Психологічна адаптація виявляється найбільш тривалим процесом. Стабільно високий рівень емоційного напруження серед 40,5% мариупольців свідчить про поглиблення кризових настроїв. Мариупольці демонструють нижчі показники психологічної адаптації порівняно з ВПО з інших регіонів через масштаб травми – повне зруйнування міста, блокаду, масові жертви. Значущими є регіональні відмінності: найнижча адаптація у Дніпрі та Запоріжжі через близькість до зони бойових дій, краща – у Львові та Києві.

Соціокультурна адаптація ускладнюється втратою соціальних зв'язків та проблемами у взаємодії з приймаючими громадами. Хоча 89,1% ВПО не мали прямих конфліктів, майже 30% стикалися з дискримінацією через стереотипи "понаїхали", звинувачення у "сепаратизмі" та недовіру місцевих жителів.

Аналіз життєвих планів виявляє три основні стратегії: повернення до Маріуполя (близько 40%), інтеграція на новому місці (37,2%, зростання на 17% з 2022 року) та переїзд до інших міст чи за кордон. Проте більшість мариупольців (62,6%) досі не мають визначеності щодо майбутнього.

Результати підтверджують взаємопов'язаність різних вимірів адаптації: економічна нестабільність підсилює психологічний стрес, який знижує мотивацію до активної інтеграції. Виявлені виклики вказують на необхідність комплексної підтримки, що адресує всі виміри адаптації одночасно.

РОЗДІЛ ІІІ.

РОЛЬ ПРОГРАМ ПІДТРИМКИ У СОЦІАЛЬНІЙ АДАПТАЦІЇ ВПО (НА ПРИКЛАДІ ЦЕНТРІВ «Я МАРІУПОЛЬ»)

Діяльність центрів «Я-Маріуполь» становить унікальний приклад цільової підтримки внутрішньо переміщених осіб з одного конкретного міста. Створені після повномасштабного вторгнення, ці центри покликані забезпечувати комплексну допомогу маріупольцям у різних регіонах України – від гуманітарної підтримки до медичних, юридичних та психологічних послуг. У контексті викликів адаптації, описаних у попередньому розділі, важливо проаналізувати, наскільки ефективно центри справляються зі своєю місією підтримки переселенців.

Метою даного розділу є висвітлити діяльності центрів «Я-Маріуполь» з точки зору їхніх безпосередніх користувачів. Аналіз ґрунтується на результатах онлайн-опитування 1,967 відвідувачів центрів та якісних інтерв'ю, проведених у фокус-групах з маріупольцями у п'яти містах України. Розділ структуровано таким чином: спочатку представлено загальну характеристику, далі проаналізовано задоволеність окремими програмами та послугами, і завершено аналізом невирішених потреб та обмежень у доступі до підтримки.

3.1. Загальна характеристика центрів «Я-Маріуполь»

Центри «Я-Маріуполь» функціонують у всіх основних регіонах України, де оселилися значні групи переселенців з Маріуполя. На момент дослідження (вересень-грудень 2024 року) мережа центрів охоплювала заклади у Дніпрі, Запоріжжі, Києві, Одесі, Львові та інших містах, пропонуючи переселенцям базові та додаткові послуги підтримки. Ключовою характеристикою центрів у сприйнятті відвідувачів є їхня унікальність порівняно з підтримкою, доступною іншим категоріям ВПО. Результати опитування показують, що 78,9% маріупольців цілком або скоріше погоджуються з твердженням, що переселенці з

інших міст отримують менше допомоги через відсутність подібних центрів. Лише 7,7% не погоджуються з цим твердженням. Ця оцінка є стабільною у всіх регіонах, з найвищими показниками згоди в центральному (78,9%) та західному (76,2%) регіонах.

Інформанти фокус-груп неодноразово наголошували на відсутності аналогічних ініціатив для інших громад переселенців:

"Я ніколи ще не бачив подібних центрів. Я дуже багато поїздив по Україні, я транспортував людей в інші міста, райони. Я подібного нічого не бачив"

[ФГ_маріупольці_Дніпро].

"Наш маріупольський центр відрізняється від усіх інших душевністю. Всі інші – ти прийшов, отримав допомогу, пішов. Більше ти їх ніколи не побачиш, тим паче вони там пишуть 'одноразова допомога'. Тут це комплексно і на постійній

основі" [ФГ_маріупольці_Львів].

Ця унікальність сприймається відвідувачами у двох вимірах. По-перше, як комплексність підтримки – можливість отримати у одному місці різні види послуг, від гуманітарної допомоги до спеціалізованих консультацій. По-друге, як постійність та систематичність роботи, на відміну від разової гуманітарної допомоги, яку надають більшість волонтерських організацій.

Аналіз мотивів, які спонукають маріупольців відвідувати центри, виявляє два основні виміри цінності, яку вони надають цим закладам: утилітарний та соціально-психологічний. Утилітарний вимір пов'язаний з отриманням конкретних послуг та матеріальної підтримки. Опитування показує, що 50,8% маріупольців цілком погоджуються, що для них не важливо, куди приходити по гуманітарну допомогу – до центру "Я-Маріуполь" чи в інше місце. Водночас 58,4% не погоджуються з цим твердженням, що свідчить про розділення аудиторії на тих, хто сприймає центр переважно як джерело матеріальної допомоги, і тих, для кого важлива саме специфіка центру.

Інформанти фокус-груп відверто визнавали прагматичну мотивацію:

"Повод – пайки ось ці, які роздають. Це по-більшому повод. І потім я користуюся пральною, великі там речі" [ФГ_маріупольці_Одеса].

Соціально-психологічний вимір пов'язаний зі спілкуванням із земляками та відчуттям належності до спільноти. 74,3% мариупольців погоджуються, що коли приходять до центру, вони спілкуються з людьми зі схожими проблемами. Особливо високі показники згоди з цим твердженням спостерігаються у західному (72,7%) та центральному (74,6%) регіонах.

Для багатьох відвідувачів центр виконує функцію місця, де вони можуть відчути зв'язок з рідним містом та знайти підтримку у людей, які пережили схожий травматичний досвід:

"По-перше, це як наше... посольство? Ти приходиш туди і відчуваєш себе, як в Маріуполі. Тобто у мене немає дому давно, а ось там у мене є дім. І ніяк... – М: А за рахунок чого виникає таке відчуття? – Тому що там мариупольці, котрі розуміють" [ФГ_мариупольці_Одеса].

Це відчуття спільності виявляється особливо важливим у контексті втрати соціальних зв'язків, яку переселенці відчували після вимушеного переміщення. Центри фактично виконують функцію відновлення соціальної мережі, створюючи простір для формування нових зв'язків між земляками.

Загальний рівень задоволеності роботою центрів є високим у всіх регіонах України. 57,1% відвідувачів повністю задоволені роботою центрів, ще 20,4% – скоріше задоволені. Таким чином, сумарна частка задоволених становить 77,5%. Частка незадоволених є мінімальною: лише 3,7% вказали, що скоріше не задоволені, і 3,4% – зовсім не задоволені (див. таблицю 3.1).

Загальна задоволеність роботою центрів «Я-Маріуполь» у розрізі регіону проживання респондентів

Оцінка	Захід	Південь	Північ	Схід	Центр
Повністю задоволений / задоволена	58,7%	51,0%	46,9%	59,4%	65,9%
Скоріше задоволений / задоволена	18,2%	20,5%	25,7%	19,3%	19,2%
У чомусь задоволений / задоволена, у чомусь ні	15,9%	20,5%	21,8	14,5%	11,7%
Скоріше не задоволений / не задоволена	4,1%	3,3%	5,9%	3,2%	1,9%
Зовсім не задоволений / не задоволена	3,1%	4,6%	5,7%	3,6%	1,3%

Регіональна варіативність оцінок виявляється значною. Найвищий рівень повної задоволеності спостерігається у центральному регіоні (65,9%), найнижчий – у північному (40,8%). Водночас у північному регіоні найвища частка тих, хто має змішані оцінки – задоволений у чомусь, але не задоволений в іншому (21,8%). Це може свідчити про більш критичне ставлення відвідувачів у Києві та області, де існує більше альтернативних джерел підтримки, і, відповідно, вищі очікування від спеціалізованих центрів.

Східний та західний регіони демонструють схожі високі показники задоволеності (59,4% та 58,7% відповідно), що може вказувати на ефективну адаптацію роботи центрів до специфічних потреб маріупольців у цих локаціях.

Вікові особливості оцінювання показують, що найвищий рівень повної задоволеності характерний для молодшої вікової групи 18-29 років (59,5%), тоді як найнижчий – для категорії 50-59 років (50,6%). Ця різниця може бути пов'язана як з різними очікуваннями від центрів, так і з об'єктивними відмінностями у доступності певних послуг для різних вікових груп.

Якість роботи персоналу є критично важливою для загального сприйняття ефективності центрів, особливо враховуючи вразливість цільової аудиторії. Результати опитування демонструють переважно позитивні оцінки за всіма ключовими критеріями.

Найвищі оцінки персонал отримав за критеріями "Ввічливість, чуйність, готовність допомогти" (84,8% завжди відповідають) та "Компетентність, професіоналізм" (77,3%). Це узгоджується з якісними відгуками інформантів:

"Кожен раз приходиш, спрашивають: 'Що б ви ще хотіли? Чим ви недовольні? Що вас інтересує?' Обов'язково спросять. Мені подобається, звичайно, все це"
[ФГ_маріупольці_Дніпро].

"Самое головне, що вони ніколи не відказуються в случаї звернення. Я не дуже часто звертаюся, але у всякому случаї завжди ставляться з розумінням і завжди допоможуть. Це, я вважаю, головне" [ФГ_маріупольці_Львів].

Водночас за критерієм "Неупередженість, рівне ставлення до всіх" спостерігається найвища частка критичних оцінок – 4,8% вказали, що персонал часто не відповідає цьому критерію, і 12,2% відзначили непослідовність у ставленні. Це може свідчити про існування проблем у справедливому розподілі допомоги чи у комунікації з окремими категоріями відвідувачів (див. табл. 3.2).

Оцінка роботи персоналу центрів "Я-Маріуполь" за ключовими критеріями

<i>Ввічливість, чуйність, готовність допомогти</i>	
Завжди відповідають	84,8%
Іноді відповідають, іноді ні	9,6%
Часто не відповідають	2,9%
<i>Важко відповісти</i>	2,7%
<i>Компетентність, професіоналізм</i>	
Завжди відповідають	77,3%
Іноді відповідають, іноді ні	15,3%
Часто не відповідають	2,8%
<i>Важко відповісти</i>	4,6%
<i>Неупередженість, рівне ставлення до всіх</i>	
Завжди відповідають	74,0%
Іноді відповідають, іноді ні	12,2%
Часто не відповідають	4,8%
<i>Важко відповісти</i>	9,0%
<i>Чесність, відсутність неправомірної вигоди</i>	
Завжди відповідають	76,1%
Іноді відповідають, іноді ні	7,6%
Часто не відповідають	3,2%
<i>Важко відповісти</i>	13,1%

Аналіз відкритих відповідей респондентів виявляє кілька специфічних скарг, які, хоча й не є масовими, але вказують на проблемні моменти:

"Не відвідую центр через погане ставлення працівників"

[респондент_самозаповнення].

"Нормальний персонал, в центрі в Тернополі схожий на гадюшник. Дівчата, що там працюють, перетворились на заздрісних та некерованих людей"

[респондент_самозаповнення].

"Майже не відвідуємо центр через жахливе ставлення персоналу"

[респондент_самозаповнення].

Ці відгуки, попри їхню поодинокість, вказують на можливе емоційне вигорання окремих працівників та необхідність підтримки їхнього психологічного стану, враховуючи специфіку роботи з травмованою аудиторією.

Окремою проблемою, яку озвучували деякі відвідувачі, є практика фотографування під час отримання допомоги:

"Хотілось би при зверненні не просити постійно, щоб не фотографували тебе при отриманні якихось послуг. Ви можете собі уявити, що ваші фото принижують людей, коли ви все це виставляєте на загальну сторінку?"

Приходиться просто сильно наполягати, щоб не фотографували. Так робітники не розуміють і наполягають на фото" [респондент_самозаповнення].

Це свідчить про потенційний конфлікт між потребами організації у документуванні своєї діяльності та почуттям гідності відвідувачів, які можуть сприймати публічну демонстрацію отримання благодійної допомоги як приниження.

Розуміння маріупольцями організаційної структури та джерел фінансування центрів впливає на їхнє довір'я до цих закладів та готовність користуватися послугами. Опитування показує, що 49,0% відвідувачів впевнені, що керівництво міста Маріуполя на чолі з мером повністю координує роботу всіх центрів у країні. Ще 13,4% вважають, що міська рада тільки співпрацює і консулює разом з іншими донорами. Лише 7,7% вважають, що керівництво міста особливо не опікується роботою центрів.

Інформанти фокус-груп підтверджують домінування такого сприйняття:

"Нам не показували документи, але ми ж розуміємо: Бойченко – основник, Маріупольська громада" [ФГ_маріупольці_Київ].

3.2. Оцінка програм та послуг з боку відвідувачів

Базові послуги, які центри "Я-Маріуполь" надають з моменту свого створення, охоплюють широкий спектр потреб переселенців. Аналіз задоволеності цими послугами дозволяє оцінити, наскільки ефективно центри адресують ключові виклики адаптації, описані у попередньому розділі.

Медична допомога, психологічна та юридична підтримка отримали найвищі оцінки серед усіх послуг центрів. 31,0% відвідувачів зазначили, що медична допомога повністю відповідає їхнім очікуванням, ще 20,5% вказали, що в основному відповідає, хоча могло б бути краще. Сумарна частка позитивних оцінок становить 51,5%. Водночас 39,2% респондентів не користувалися цією послугою, що може свідчити як про відсутність потреби, так і про недостатню обізнаність про доступність медичних консультацій (див. табл. 3.3).

Таблиця 3.3.

Оцінка якості базових послуг центрів "Я-Маріуполь"

Послуга	Повністю відповідає очікуванням	В основному відповідає очікуванням, але могло би бути і краще	Багато в чому не відповідає очікуванням	Не знаю, доки не користувалися цією послугою
Медична допомога	31,0%	20,5%	9,3%	39,2%
Психологічна підтримка	29,6%	8,9%	3,9%	57,7%
Юридична	36,8%	14,8%	7,6%	40,8%

підтримка				
-----------	--	--	--	--

Юридична підтримка отримала найвищі показники повної задоволеності – 36,8%, що особливо важливо в контексті численних правових проблем, з якими стикаються переселенці (відновлення документів, оформлення житлових субсидій, трудові питання). Інформанти фокус-груп підтверджують цінність цієї послуги:

"Юрист допомогла дружині відновити трудову. Хоч вона й молода юристка, вона зв'язалася з юристом з іншого центру, щоб за прикладом, і перше письмо пішло. Довго не могли відновити, у всіх організаціях вносили в цей реєстр. Це була реальна проблема, допомогла" [ФГ_маріупольці_Запоріжжя].

Психологічна підтримка, попри високі оцінки тих, хто нею користувався (29,6% повністю задоволені), має найвищий показник невикористання – 57,7%. Це може відображати як стигматизацію звернення по психологічну допомогу, так і недооцінку власних психологічних потреб переселенцями. Враховуючи високий рівень емоційного напруження серед маріупольців, описаний у Розділі 2 (40,5% відчують емоційне напруження), така низька частка користувачів психологічних послуг вказує на розрив між об'єктивними потребами та фактичним зверненням по допомогу.

Водночас ті, хто звертався по психологічну підтримку, високо оцінюють її якість:

"Останнім часом ми записувалися з дитиною до психіатра, він з Франції, нам, наприклад, надав такі рекомендації. Ми тут теж ходимо до психіатра в 'Гарвіс', але він за час оказався ефективніше, ніж ми там ходимо"
[ФГ_маріупольці_Дніпро].

Критичні оцінки медичної допомоги (9,3% вказали, що багато в чому не відповідає очікуванням) можуть бути пов'язані з обмеженням спектру доступних спеціалістів або графіком роботи, що не завжди відповідає потребам працюючих відвідувачів.

Ці послуги адресують різні аспекти економічної та соціокультурної адаптації переселенців. Допомога з працевлаштуванням отримала відносно помірні оцінки: 20,9% відвідувачів вказали, що вона повністю відповідає очікуванням, ще 6,6% – що в основному відповідає. Водночас 65,0% не користувалися цією послугою, що

може відображати як вже стабілізоване працевлаштування частини маріупольців, так і низькі очікування від можливостей центрів у цій сфері.

Критичні оцінки послуги з працевлаштування (7,5% вказали, що багато в чому не відповідає очікуванням) узгоджуються з об'єктивними обмеженнями можливостей центрів вплинути на ринок праці. Водночас наявність позитивних відгуків свідчить про ефективність індивідуальної роботи:

"Так, в мене був опит, коли приїхали, не змогла знайти роботу спочатку, ще й мігрені були, проблеми зі здоров'ям. І там дівчина була Христина, і вона мені допомогла, знайшла роботу онлайн, я досі у них працюю" [ФГ_маріупольці_Львів].

Дитячі кімнати отримали значно вищі оцінки: 34,3% вказали, що послуга повністю відповідає очікуванням, лише 1,3% висловили критичні оцінки. Це свідчить про якісну організацію роботи з дітьми та відповідність послуги потребам батьків:

"А то що вихователі, то нормальне відношення. Бачу, що бачення і розуміння є" [ФГ_маріупольці_Львів].

Організація дозвілля (культурні, розважальні події) також отримала високі оцінки – 39,8% повністю задоволені, лише 3,3% висловили критику. Ця послуга виконує важливу функцію соціалізації та емоційного відновлення переселенців:

"Мені дуже подобається організація всіляких заходів, театрів, екскурсій. Був період дуже насичений, приємний. Наприклад, прекрасно, що є в місті Запоріжжя Хортиця – на прогулянку, на екскурсію, якої до цього взагалі не було з часів ковіду" [ФГ_маріупольці_Запоріжжя].

Гуманітарна допомога у вигляді продуктивних та гігієнічних наборів залишається однією з найбільш масово використовуваних послуг центрів. 98,7% відвідувачів користувалися продуктивними наборами, що робить цю послугу найбільш охоплюючою.

Оцінки продуктивних наборів є переважно позитивними, хоча й з певними застереженнями. 37,6% вважають, що послуга повністю відповідає очікуванням, 48,8% – що в основному відповідає, але могло б бути краще. Водночас 12,4% висловили критичні оцінки, що є найвищим показником негативної оцінки серед

усіх базових послуг. Гігієнічні набори отримали значно нижчі оцінки: лише 24,0% повністю задоволені, а 23,6% висловили критику. Це найвищий показник негативних оцінок серед усіх послуг центрів. Крім того, 25,0% не користувалися цією послугою, що різко контрастує з продуктовими наборами (див. табл. 3.4).

Таблиця 3.4.

Оцінка якості гуманітарної допомоги

	Повністю відповідає очікуванням	В основному відповідає очікуванням, але могло би бути і краще	Багато в чому не відповідає очікуванням	Не знаю, доки не користувалися цією послугою
1. Продуктові набори	37,6%	48,8%	12,4%	1,3%
2. Гігієнічні набори	24,0%	27,4%	23,6%	25,0%

Аналіз якісних даних виявляє кілька причин такого розподілу оцінок. По-перше, інформанти висловлювали незадоволення критеріями розподілу гігієнічних наборів:

"Я просто був присутній при цій розмові, пожилі чоловік із жінкою прийшли, старенькі, ну їх двоє – їм дали тільки гель для душу" [ФГ_маріупольці_Одеса].

"Я говорю, бо одна, мені не положено. Ну, як всі більші, ті самі, треба на сім'ю. Я говорю: 'Шукайте мені мужа, мені потрібен порошок'" [ФГ_маріупольці_Запоріжжя].

По-друге, щодо продуктових наборів інформанти висловлювали зауваження до складу та якості продуктів:

"Оці пакунки, бо, вибачте, бувають у людей цукровий діабет, не їдять тушонку. У мене також діти – ніхто не їсть... Ми вдячні за хоч таку допомогу, але хотілося б більше детальності" [ФГ_маріупольці_Київ].

По-третє, частина відвідувачів висловлювала пропозиції щодо альтернативних форм підтримки:

"Я вважаю, що не потрібно вже видавати продукти. Я думаю, кожен з нас згоден, якщо ми отримуємо товарні чеки на продукти" [ФГ_маріупольці_Київ].

Якщо на початковому етапі після переміщення будь-яка гуманітарна допомога була критично важливою, то через два з половиною роки маріупольці прагнуть більшої персоналізації підтримки та можливості самостійного вибору.

Програма надання соціального житла є однією з найбільш очікуваних ініціатив, враховуючи критичність житлового питання для адаптації маріупольців (56,7% вказують житло як найпріоритетнішу проблему). На момент дослідження перший гуртожиток соціального житла функціонував у Дніпрі.

Оцінка ефективності цієї програми ускладнюється її обмеженою доступністю. 82,5% респондентів вказали, що не користувалися цією послугою або не мають інформації про її доступність. Регіональні відмінності у рівні обізнаності є значними: у східному регіоні, де розташований гуртожиток, лише 79,7% не користувалися послугою, тоді як у північному та центральному регіонах цей показник сягає 85,2% та 84,1% відповідно. Серед тих, хто має досвід користування або знання про програму, 8,3% вказали, що послуга повністю відповідає очікуванням, 4,6% – що в основному відповідає, і 4,6% висловили критику. Найвищі показники задоволеності зафіксовані у східному регіоні (12,2% повністю задоволені), де мешканці мають безпосередній досвід або знання про роботу гуртожитку.

Якісні дані виявляють як позитивні, так і проблемні аспекти програми. Позитивно оцінюється сам факт надання житла, що знімає частину фінансового тягаря з переселенців. Водночас користувачі вказують на обмеження:

"Я також маю соціальне це житло в гуртожитку, але це кімната 15 метрів на трьох. Це перший гуртожиток, коли його побудували. Воно знаходиться на проспекті Науки" [ФГ_маріупольці_Дніпро].

"Тільки ось чуть-чуть би там по-іншому робили. Кімната, живуть, а загальне все в загальному. Немає індивідуально, ось це не продумано. Для стариків, старих людей бажано щось мати в кімнаті, а не в загальному" [ФГ_маріупольці_Дніпро].

Важливим виявляється питання географічного розташування житла. Маріупольці у Запоріжжі висловлювали готовність переїхати до Дніпра заради доступу до соціального житла:

"Я писав теж два роки тому. Ніяких зрушень немає, ніхто нічого не знає. Я переписався на Дніпро" [ФГ_маріупольці_Запоріжжя].

Водночас маріупольці у Києві та Львові не виявляли такої готовності, аргументуючи відмову безпековими ризиками та небажанням знову переміщуватися. Це вказує на складність універсального вирішення житлової проблеми та необхідність врахування регіональної специфіки адаптації.

"Я у 23-му році зверталася з цим питанням. Мені сказали, що буде Дніпро. А там – ну, щоб не збрехати – якщо два рази відмовляєшся, то тебе знімають. Чи один, чи два рази. І сказали, що даємо Дніпро. Якщо вас це не влаштовує і ви будете відмовлятися, то, може, нам краще потім ставити. Я ж зрозуміла, що в Дніпро я не поїду, бо з Донецька приїхала, з Маріуполя. Скільки можна кататися?" [ФГ_маріупольці_Львів].

Медичні хаби є ініціативою, спрямованою на розширення доступу маріупольців до спеціалізованої медичної допомоги. На момент дослідження перший хаб функціонував у Києві, що обумовило регіональні особливості у рівні обізнаності та використання послуги. 73,2% респондентів вказали, що не користувалися послугами медичних хабів. Найнижчий показник невикористання зафіксовано у північному регіоні (65,5%), де розташований діючий хаб. Серед тих, хто має досвід користування, 16,9% вказали, що послуга повністю відповідає очікуванням, 7,4% – що в основному відповідає, і лише 2,6% висловили критику. У північному регіоні 20,1% респондентів повністю задоволені послугами медичних хабів, що є найвищим показником серед усіх регіонів. Це свідчить про ефективність роботи київського хабу та його відповідність потребам маріупольців у столиці.

Водночас у західному та центральному регіонах 76,7% та 76,9% відповідно не користувалися послугою через її відсутність у цих локаціях. Аналіз відкритих відповідей виявляє значний запит на відкриття медичних хабів в інших містах:

"Хотілось би щоб в м. Івано-Франківськ з'явився медичний хаб"

[респондент_самозаповнення].

Інформанти фокус-груп у Києві, які мали досвід користування хабами, давали переважно позитивні відгуки. Водночас висловлювалися зауваження щодо обмеженості спектру доступних спеціалістів:

"Не всі спеціалісти є. – М: А звідки от це ви дізналися, пані Марино? –

'ЯМаріуполь' телеграм-канал" [ФГ_маріупольці_Київ].

Центри "Я-Маріуполь. Турбота", що пропонують побутові послуги (пральня, перукар, стоматолог, швачка) та коворкінг, отримали найвищий рівень задоволеності серед усіх нових програм. 35,6% респондентів загалом вказали, що послуги повністю відповідають їхнім очікуванням, ще 13,6% – що в основному відповідають. Лише 3,2% висловили критику, а 47,6% не користувалися послугами (див. табл. 3.5).

Оцінка окремих послуг центрів "Я-Маріуполь. Турбота"

	Повністю відповідає очікуванням	В основному відповідає очікуванням, але могло би бути і краще	Багато в чому не відповідає очікуванням	Не знаю, доки не користувалис я цією послугою
Перукар	24,9%	5,3%	1,4%	68,4%
Стоматолог	24,8%	5,5%	3,7%	66,1%
Пральня	28,3%	2,5%	1,2%	68,0%
Швачка	23,7%	3,2%	1,1%	72,0%
Коворкінг	12,8%	1,9%	0,8%	84,5%

Регіональні відмінності у рівні задоволеності є значними. Найвищі показники загальної задоволеності зафіксовані у східному (43,8%) та південному (43,0%) регіонах, найнижчі – у північному (24,5%). Це може відображати як різний рівень доступу до цих послуг у різних містах, так і різні базові можливості отримання подібних послуг поза центрами. Серед окремих послуг найвищі оцінки отримала пральня – 28,3% повністю задоволені. Особливо високо цю послугу оцінюють маріупольці у південному регіоні (45,7%). Інформанти фокус-груп підтверджують цінність цієї послуги, хоча мотиви користування можуть бути різними:

"Користувалась пральнею, давала гардини, штори попрали. Тому що, чесно кажучи, було самій ліньки. – М: Дуже цікавий мотив, але дякую за чесність.

Задоволені? – Цілком, влаштувало. Все відмінно. Попрали, погладили"

[ФГ_маріупольці_Дніпро].

"Пральня. – М: Це актуально. В житлі, яке орендуєте, немає можливості, так? – Ні, воно є, але на світ тариф. Там і сушилка"

[ФГ_маріупольці_Запоріжжя].

Послуги стоматолога отримали високі оцінки (24,8% повністю задоволені), що особливо цінно з огляду на високу вартість стоматологічних послуг:

"Я зіткнулась з тим, що лікувати зубний камінь або полічити зуб. Я ось тут на Грецькій в інституті стоматології, там вже ж господарство, тобто це не частно, по факту, найдешевше без анестезії полічити зуб – 1,5 тисячі. Чоловік полічив у мене в 'ЯМаріуполі' за 500 гривень. Почистити зубні каміння – більше тисячі на Грецькій в інституті. Я почистила за 500 гривень"

[ФГ_маріупольці_Одеса].

Найменше задоволення викликала послуга коворкінгу – лише 12,8% повністю задоволені, а 84,5% не користувалися. Це може відображати як обмежену потребу в такій послугі серед цільової аудиторії, так і недостатню популяризацію можливостей коворкінгу.

Мобільні пункти допомоги "Я-Маріуполь" покликані розширити доступ до послуг центрів для маріупольців, які проживають у населених пунктах без стаціонарних центрів. Аналіз обізнаності про ці пункти виявляє значні регіональні диспропорції. Загалом лише 38,6% респондентів чули про мобільні пункти допомоги. Найвищий рівень обізнаності зафіксовано у западному регіоні (61,6%), найнижчий – у північному (26,4%) та східному (26,5%) регіонах. Така нерівномірність може відображати як різну інтенсивність роботи мобільних пунктів у різних регіонах, так і відмінності в ефективності інформування про їхню діяльність.

Висока частка тих, хто не чув про мобільні пункти (55,6% загалом, понад 65% у північному та східному регіонах), вказує на проблему комунікації. Водночас аналіз відкритих відповідей виявляє значний запит на такі послуги:

"Є люди, які живуть тут з Маріуполя, вони або лежачі, або слабенькі. Це ті люди, яких потрібно тупо прийти, посадити в машину, відвезти в лікарню, побути в лікарні, там проконтролювати все, привезти назад"

[ФГ_маріупольці_Дніпро].

"Щоб виїжджали в інші міста Черкаській області. В Умані нема допомоги від центру, а до Черкас далеко" [респондент_самозаповнення].

Програма "Mariupol Justice", спрямована на встановлення справедливості для мариупольців, відображає специфічну потребу цієї групи переселенців, пов'язану з масштабом трагедії Маріуполя. Респондентам було запропоновано проранжувати сім напрямків роботи програми за пріоритетністю. Найвищий пріоритет мариупольці надають покаранню винних у скоєнні воєнних злочинів під час облоги Маріуполя (середній ранг 5,0) та державній підтримці для ВПО з Маріуполя, зокрема допомозі з житлом (середній ранг 4,8). Це узгоджується з двома ключовими потребами, які проходять через усі дані дослідження: прагненням справедливості та вирішенням житлової проблеми. Високі ранги також отримали встановлення та оприлюднення реальної кількості жертв у Маріуполі (4,3), відновлення Маріуполя за рахунок міжнародних партнерів після деокупації (4,3) та виплата компенсацій за пошкоджене житло за рахунок російських активів (4,2). Менш пріоритетними виявилися відновлення об'єктів інфраструктури Маріуполя за рахунок репарації (2,8) та покарання колаборантів (2,7). Ця ієрархія пріоритетів відображає реалістичний підхід мариупольців: на першому місці стоять питання справедливості щодо воєнних злочинів та вирішення поточних проблем із житлом, тоді як питання інфраструктури та колаборації сприймаються як вторинні або перспективні. Деякі респонденти у відкритих відповідях наголошували на важливості юридичного супроводу для подання позовів та отримання компенсацій:

"Юридичний супровід та формування справ проти держави-агресора по компенсації всіх збитків, в тому числі й моральних. Створення підрозділу по фіксації всіх наданих збитків – не тільки матеріальних, а й для здоров'я, психологічних, моральних" [респондент_самозаповнення].

3.2. Невирішені потреби та обмеження у доступі до підтримки

Попри різноманітність послуг, які надають центри "Я-Маріуполь", аналіз запитів на нові програми виявляє, що житлова проблема залишається найбільш гострою та найменш вирішеною потребою мариупольців. У відповідях на відкрите

запитання про бажані нові послуги 171 респондент (найбільша кількість серед усіх категорій відповідей) висловили запит на забезпечення доступним житлом або компенсацію за оренду. Ця потреба корелює з даними, представленими в нашому попередньому розділі, де житлове питання визначено як найпріоритетнішу проблему для 56,7% мариупольців, причому показник пріоритетності зріс порівняно з попереднім періодом. Програма соціального житла, хоча й високо оцінюється тими, хто нею користується, охоплює лише мінімальну частку переселенців та функціонує лише в одному місті.

Інформанти висловлювали очікування щодо більш масштабного вирішення проблеми:

"Таке, що зайшов – і тобі ключі від квартири дали" [ФГ_мариупольці_Одеса].

"Хотілось би, щоб у Рівному теж було соціальне житло"

[респондент_самозаповнення].

Обмеженість програми соціального житла створює ситуацію, коли більшість мариупольців продовжують нести значний фінансовий тягар оренди (38% витрачають більше половини або майже весь дохід на житло), що суттєво обмежує їхні можливості для повноцінної адаптації та відновлення.

Медична допомога є другою за обсягом запитів категорією невирішених потреб – 133 респонденти висловили запит на розширення медичних послуг. Основні напрямки запитів включають відкриття медичних хабів у більшій кількості населених пунктів та залучення вузькопрофільних спеціалістів, особливо дитячих лікарів та стоматологів.

Регіональна нерівність у доступі до медичних послуг є значною. Якщо мариупольці у північному регіоні (Київ) мають доступ до медичного хабу, то у західному та центральному регіонах понад 76% не користувалися такими послугами через їхню відсутність. Інформанти з інших міст прямо висловлювали запит на відкриття хабів:

"Взагалі, в Дніпрі вони оздоровлюються. Є мариупольці, які живуть в Дніпрі. Вони там і МРТ робили, і там ще якісь услуги. Тобто більше услуг і більше лікарів, ніж у нас. А у нас був один, і той пішов" [ФГ_мариупольці_Одеса].

Обмеженість медичних послуг у центрах відображає ширшу проблему доступу переселенців до якісної медичної допомоги. Високі оцінки тих медичних послуг, які є доступними, свідчать про значущість цього напрямку підтримки, але водночас вказують на невідповідність між потребами та наявними можливостями. Аналіз даних виявляє системні регіональні відмінності у доступі до послуг центрів. Маріупольці у великих містах, де розташовані основні центри (Київ, Дніпро, Львів, Одеса), мають доступ до ширшого спектру послуг, тоді як переселенці у менших населених пунктах часто позбавлені навіть базової підтримки. 43 респонденти висловили запит на надання допомоги та послуг у населених пунктах, де немає стаціонарних центрів. Низький рівень обізнаності про мобільні пункти допомоги (лише 38,6% загалом чули про них) вказує на те, що ця ініціатива не компенсує регіональну нерівність достатньою мірою. Особливо гостро проблема доступу стоїть для маріупольців, які проживають у невеликих містах та селищах, саме у селах та селищах найвищі показники безробіття (53,5% не працюють) та найбільші труднощі з адаптацією. Водночас саме ці категорії переселенців мають найобмеженіший доступ до підтримки центрів.

45 інформантів висловили запит на адресну допомогу категоріям, які не в змозі самотійно відвідувати центри – люди похилого віку з обмеженою мобільністю, особи з інвалідністю. Це вказує на існування групи маріупольців, для яких навіть наявність центру в місті проживання не гарантує доступу до послуг через фізичні обмеження. Інформанти фокус-груп наголошували на потребі соціального супроводу для таких категорій:

"Є люди, які живуть тут з Маріуполя, вони або лежачі, або слабенькі. Це ті люди, яких потрібно тупо прийти, посадити в машину, відвезти в лікарню, побути в лікарні, там проконтролювати все, привезти назад. Або якісь юридичні питання" [ФГ_маріупольці_Дніпро].

20 інформантів висловили запит на підвищену увагу до пільгових категорій (пенсіонери, неповні сім'ї, багатодітні сім'ї), і це узгоджується з даними про

нерівномірність адаптації різних груп переселенців та необхідність диференційованого підходу до підтримки.

Аналіз запитів на нові послуги виявляє трансформацію потреб маріупольців через два з половиною роки після вимушеного переміщення. Поряд із запитом на базову підтримку (гуманітарна допомога, медичні послуги) значна частина респондентів висловлює потреби, пов'язані з повноцінною інтеграцією та розвитком. 72 відповіді стосуються організації дозвілля для дорослих і дітей (гуртки, секції, заняття), 51 – освітніх послуг для дорослих (курси, програми перекваліфікації, уроки англійської мови), 20 – допомоги з працевлаштуванням та курсів перекваліфікації. Ці запити відображають прагнення маріупольців не лише задовольнити базові потреби, а й активно будувати нове життя, розвиватися професійно та соціально інтегруватися. Інформанти фокус-груп висловлювали бажання мати більше можливостей для соціалізації та культурного життя:

"Клуб знайомств треба" [ФГ_маріупольці_Запоріжжя].

"Якщо можна, то більше концертів, театрів" [ФГ_маріупольці_Львів].

Водночас залишається значна група маріупольців, для яких базова гуманітарна допомога є критично важливою. 77 інформантів висловили скарги щодо припинення або нерегулярності надання гігієнічних наборів, 20 – запит на продуктивні сертифікати, 23 – на допомогу з побутовими непродовольчими товарами. Ця дуальність потреб – від базової підтримки виживання до сприяння розвитку – відображає неоднорідність групи маріупольців за рівнем адаптації та матеріальним становищем. Частина переселенців вже стабілізували своє становище і прагнуть повноцінної інтеграції, тоді як інша частина продовжує потребувати базової підтримки.

Аналіз відгуків про гуманітарну допомогу виявляє еволюцію від вдячності за будь-яку підтримку до запитів на більшу персоналізацію послуг. Інформанти висловлювали незадоволення універсальним підходом до формування продуктивних наборів, який не враховує індивідуальні потреби (дієтичні обмеження, склад сім'ї, вікові особливості):

"Оці пакунки, бо, вибачте, бувають у людей цукровий діабет, не їдять тушонку. У мене також діти – ніхто не їсть... Ми вдячні за хоч таку допомогу, але хотілося б більше детальності" [ФГ_маріупольці_Київ].

Пропозиції щодо заміни продуктових наборів на сертифікати або ваучери відображають прагнення переселенців до більшої автономії та можливості самостійного вибору:

"Я вважаю, що не потрібно вже видавати продукти. Я думаю, кожен з нас згоден, якщо ми отримуємо товарні чеки на продукти" [ФГ_маріупольці_Київ].

Цей запит на персоналізацію можна інтерпретувати як позитивний сигнал: він свідчить про відновлення у переселенців відчуття суб'єктності та прагнення контролювати власне життя, що є важливим показником психологічної адаптації.

Значна частка респондентів, які не змогли відповісти на запитання про бажані нові послуги (1,076 осіб або 54,7%), вказує на можливі проблеми з комунікацією між центрами та їхньою аудиторією. Це може відображати як недостатню поінформованість маріупольців про можливості центрів, так і складність для переселенців чітко сформулювати власні потреби. Низький рівень обізнаності про окремі послуги (наприклад, 84,5% не знають про коворкінг, 73,2% – про медичні хаби) навіть серед відвідувачів центрів свідчить про недостатню ефективність інформування. Водночас ті, хто користується послугами, переважно високо їх оцінюють, що вказує на розрив між якістю послуг та обізнаністю про них.

Інформанти фокус-груп висловлювали різні думки щодо каналів комунікації. Дехто скаржився на інформаційне перевантаження у телеграм-каналах центрів:

"Телеграм-канал – я перестав слідкувати, тому що багато інформацій повторюється. Вона постійно навалюється. Я ж теж працюю, я ж не можу кожного разу... Коли важлива інформація, вона просто в мене губиться"

[ФГ_маріупольці_Київ].

Окрім основних категорій потреб, вони висловили запити на низку специфічних послуг, які відображають різноманітність життєвих ситуацій переселенців. 39 респондентів зазначили потребу у юридичних послугах (юрист, нотаріус), що може свідчити про недостатність існуючої юридичної підтримки

або про появу нових правових питань у процесі адаптації. 32 респонденти висловили запит на б'юті-послуги (манікюр, педикюр, перукар, косметолог), 31 – на побутові послуги (ремонт взуття та одягу, хімчистка, послуги швачки), 18 – на послуги масажиста, 15 – на ветеринарні послуги. Хоча ці запити не стосуються базових потреб виживання, вони відображають прагнення до нормалізації життя та підтримання звичного рівня комфорту. Специфічними є запити на допомогу окремим категоріям: 13 респондентів висловили потребу в підтримці сімей військових, 8 – у влаштуванні до дитячих садків або відкритті дитячих центрів. Ці запити вказують на існування специфічних проблем окремих груп маріупольців, які потребують цільових рішень.

Окремою категорією обмежень у доступі до послуг є графік роботи центрів, який не завжди відповідає можливостям працюючих маріупольців. Висловлювалось незадоволення тим, що більшість послуг доступна лише у робочі дні:

"Важко отримувати якісь послуги, коли ти працюєш за графіком 8–17. Немає змоги отримувати ліки, вітаміни, одяг. Чому б не зробити, щоб усі могли користуватись різними послугами" [респондент_самозаповнення].

Це створює парадоксальну ситуацію, коли маріупольці, які успішно адаптувалися через працевлаштування, отримують обмежений доступ до підтримки центрів саме через зайнятість. Враховуючи, що працевлаштування є ключовим фактором економічної адаптації, така ситуація може створювати демотиватор для активної економічної інтеграції. Окремим напрямком невирішених потреб є підтримка підприємницької ініціативи маріупольців. Деякі інформанти висловлювали бажання не лише отримувати допомогу, а й розвивати власну справу у новому місці, але зазначали відсутність підтримки у цьому напрямку:

"Якщо ти приватний підприємець, який виїхав, для маріупольців немає жодних пільг. Тобто я людина, яка виїхала з Маріуполя, я хочу тут жити, розвиватись, інтегруватись в те місто, де я знаходжусь. Для маріупольців жодної пільги немає" [ФГ_маріупольці_Київ].

20 інформантів висловили запит на допомогу з працевлаштуванням та курси перекваліфікації, що відображає прагнення частини мариупольців до економічної самостійності. Водночас, як показано вище, послуга допомоги з працевлаштуванням має відносно низькі показники використання (65,0% не користувалися) та помірні оцінки задоволеності (20,9% повністю задоволені). Це вказує на потенційний розрив між можливостями центрів у сфері економічної інтеграції та реальними потребами мариупольців у довгостроковій підтримці розвитку кар'єри та підприємництва.

Висновок до розділу III

Аналіз діяльності центрів "Я-Маріуполь" виявив їхню значну роль у підтримці адаптації переселенців, водночас окресливши межі можливостей програм підтримки у вирішенні системних викликів. 77,5% мариупольців задоволені їхньою роботою, особливо високо оцінюючи медичну, психологічну та юридичну підтримку. Ключовою характеристикою виявилася унікальність центрів порівняно з підтримкою інших ВПО, що проявляється у комплексності та систематичності допомоги. Центри виконують подвійну функцію: надають конкретні послуги та створюють простір для відновлення соціальних зв'язків (74,3% цінують спілкування з людьми зі схожими проблемами). Аналіз запитів виявив еволюцію потреб від базової гуманітарної допомоги до сприяння інтеграції: поряд із житлом (171 запит) та медичними послугами (133), значна частина респондентів потребує дозвілля (72), освітніх програм (51) та підтримки працевлаштування (20). Водночас дослідження виявило значні обмеження у можливостях центрів адресувати системні виклики. Житлова проблема залишається найменш вирішеною. Регіональні диспропорції у доступі до послуг є значними, а вразливі категорії мають обмежений доступ навіть при наявності центрів.

Центри "Я-Маріуполь" виконують функцію прямої допомоги, проте мають обмежені можливості впливати на системні бар'єри: доступність житла, працевлаштування за кваліфікацією, регіональні диспропорції. Виявлені

обмеження відображають ширші структурні виклики адаптації ВПО в Україні, які потребують комплексних рішень на державному рівні. Висновки формують основу для формулювання рекомендацій щодо вдосконалення політики підтримки ВПО, що буде представлено у загальних висновках дослідження.

ВИСНОВКИ

Дане дослідження було присвячене комплексному аналізу процесу соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб з Маріуполя в Україні. Актуальність цієї проблематики обумовлена як масштабом вимушеного переміщення внаслідок повномасштабного вторгнення, так і специфічними викликами адаптації маріупольців, які пережили повне зруйнування міста, тривалу блокаду та масові жертви серед цивільного населення. Виконання поставлених завдань дослідження дозволило досягти основної мети роботи – здійснити всебічний аналіз особливостей соціальної адаптації переселенців з Маріуполя через два з половиною роки після вимушеного переміщення.

Розглянувши теоретичні підходи до вивчення соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб виявили еволюцію наукового дискурсу, сучасні дослідження розглядають адаптацію, яка охоплює економічний, психологічний, соціокультурний виміри, кожен з яких має власні показники та траєкторії розвитку. Адаптація ВПО відбувається у специфічному контексті, який суттєво відрізняється від адаптації міжнародних мігрантів. Ключовими відмінностями є вимушеність та раптовість переміщення, що унеможлиблює попередню підготовку; втрата всього або більшості майна та соціальних зв'язків; тривала невизначеність щодо можливості повернення; травматичний досвід, пов'язаний з бойовими діями; перебування в межах однієї країни, що створює очікування швидкої інтеграції попри об'єктивні бар'єри. Дослідження підтвердило релевантність багатовимірної моделі адаптації для аналізу становища ВПО, яка дозволяє враховувати взаємозв'язок різних сфер життя переселенців. Водночас виявлено необхідність доповнення цієї моделі врахуванням специфіки травматичного досвіду, ролі приймаючих громад та впливу тривалої невизначеності щодо майбутнього.

Економічна та побутова адаптація характеризується парадоксальним поєднанням покращення ситуації з працевлаштуванням та загострення житлової кризи. Рівень безробіття скоротився з 27% у 2022 році до 13,1% у 2024 році, що

свідчить про поступову економічну інтеграцію частини переселенців. Водночас житлове питання не лише не вирішується, а навпаки, загострюється, про що свідчить зростання його пріоритетності з 34,7% до 56,7%. Переважна більшість мариупольців (61,9%) змушені орендувати житло за власні кошти, при цьому близько 38% витрачають більше половини або майже весь дохід на оренду, що створює ситуацію хронічної фінансової нестабільності. Житлова нестабільність у поєднанні з високими цінами, дискримінацією на ринку оренди та правовою незахищеністю створює відчуття постійної невизначеності та перешкоджає довгостроковій інтеграції. Лише 3,1% мариупольців змогли придбати власне житло, а програми соціального житла охоплюють мінімальну частку переселенців (5,3%). Це вказує на необхідність системного вирішення житлової проблеми на державному рівні, оскільки без стабільного житла повноцінна адаптація залишається неможливою. Бар'єри працевлаштування, попри покращення статистичних показників, залишаються значними: недостатня кількість робочих місць, особливо в малих містах, сприйняття ВПО як "тимчасової робочої сили", неможливість працювати за фахом, вікова та гендерна дискримінація. Регіональні відмінності є суттєвими: у селах та селищах 53,5% не працюють, що майже вдвічі перевищує середній показник. Психологічна адаптація виявляється найбільш тривалим та складним процесом. Дослідження фіксує стабільно високий рівень емоційного напруження серед 40,5% мариупольців, що свідчить не про поступове подолання травми, а про поглиблення кризових настроїв. Психоемоційний стан переселенців визначається комплексом взаємопов'язаних факторів: безпековою ситуацією (особливо гостро в східних та північних регіонах), фінансовою та житловою нестабільністю, втратою надії на швидке повернення додому, невизначеністю майбутнього (турбує 31,3%), відчуттям "життя на паузі", негативним впливом інформаційного простору та втратою соціальних зв'язків (9,6% загалом, але до 16,4% на заході).

Дослідження виявило два полюси емоційного стану мариупольців. Частина переселенців, особливо у безпечніших західних та центральних регіонах, відзначають покращення психологічного стану, стабілізацію сну, зниження

тривожності. Водночас інша частина, особливо у прифронтових містах та серед тих, хто не зміг побудувати нові соціальні зв'язки, переживає наростаючу емоційну виснаженість, втрату надії, апатію. Маріупольці демонструють нижчі показники психологічної адаптації порівняно з ВПО з інших регіонів України, що пов'язано з масштабом травми – повним зруйнуванням міста, тривалою блокадою, масовими жертвами. Для них характерніші глибша апатія, емоційна виснаженість, відчуття "життя на паузі" та байдужості до майбутнього. Регіональна специфіка психологічної адаптації є значною: найнижчий рівень спостерігається у Дніпрі та Запоріжжі через близькість до зони бойових дій, тоді як маріупольці у Львові та Києві демонструють кращі показники завдяки безпечнішим умовам. Соціокультурна адаптація ускладнюється втратою соціальних зв'язків та проблемами у взаємодії з приймаючими громадами. Хоча 89,1% ВПО не мали безпосередніх конфліктів з місцевим населенням, майже 30% стикалися з дискримінацією через свій статус. Типовими патернами негативної взаємодії є конструкт "понаїхали" (особливо в перші роки після переміщення), нав'язування комплексу провини, звинувачення у причетності до війни, недовіра через стереотипи про "сепаратизм", мовна дискримінація (особливо на заході України). Для маріупольців характерний більший вплив фактора випадковості при виборі місця проживання (38,7%) через екстремність евакуації, що ускладнює адаптацію порівняно з тими ВПО, які могли здійснити більш усвідомлений вибір на основі наявності соціальних зв'язків. Аналіз життєвих планів виявляє три основні стратегії: повернення до Маріуполя після деокупації (близько 40%, переважно старше покоління), інтеграція на новому місці (37,2%, зростання порівняно з попереднім періодом) та переїзд до інших міст України чи за кордон. Водночас більшість маріупольців (62,6%) досі не мають визначеності щодо майбутнього, що вказує на тривалість стану невизначеності. Дослідження підтвердило теоретичні положення про взаємопов'язаність різних вимірів адаптації: житлова та економічна нестабільність підсилюють психологічний стрес, який у свою чергу знижує мотивацію до побудови соціальних зв'язків та активної інтеграції. Результати також узгоджуються з концепцією про критичну роль приймаючих

громад: ставлення місцевого населення, рівень їхньої готовності приймати переселенців суттєво впливають на траєкторії адаптації ВПО.

Аналіз діяльності центрів "Я-Маріуполь" дозволив оцінити можливості та обмеження спеціалізованих програм підтримки у полегшенні адаптації ВПО. 77,5% маріупольців задоволені роботою центрів. Ключовою характеристикою центрів у сприйнятті відвідувачів є їхня унікальність (78,9% погоджуються, що переселенці з інших міст не мають подібної підтримки), комплексність послуг та систематичність роботи. Центри виконують подвійну функцію для маріупольців: з одного боку, надають конкретні послуги та матеріальну підтримку (утилітарний вимір), з іншого – створюють простір для відновлення соціальних зв'язків та відчуття належності до спільноти (соціально-психологічний вимір). 74,3% маріупольців відзначають, що коли приходять до центру, вони спілкуються з людьми зі схожими проблемами, що є важливим ресурсом психологічної підтримки. Найвищі оцінки отримали базові послуги: медична (31,0% повністю задоволені), психологічна (29,6%) та юридична підтримка (36,8%), що свідчить про якісну роботу спеціалістів. Високо оцінюються також дитячі кімнати (34,3%) та організація дозвілля (39,8%). Серед нових програм найуспішнішими виявилися центри "Я-Маріуполь. Турбота" (35,6% повністю задоволені), особливо послуги пральні (28,3%) та стоматолога (24,8%), які допомагають економити кошти та підвищувати якість життя. Водночас дослідження виявило значні обмеження у можливостях центрів адресувати системні виклики адаптації. Житлова проблема, попри програму соціального житла, залишається найбільш гострою та найменш вирішеною потребою (171 респондент – найбільша категорія запитів). Програма соціального житла охоплює мінімальну частку переселенців та функціонує лише в одному місті, що не відповідає масштабу проблеми.

Регіональні диспропорції у доступі до послуг є значними: маріупольці у великих містах мають доступ до ширшого спектру послуг, тоді як переселенці у менших населених пунктах часто позбавлені навіть базової підтримки. Низький рівень обізнаності про мобільні пункти допомоги (38,6%) вказує на недостатню компенсацію регіональної нерівності. Аналіз запитів на нові послуги виявив

еволюцію потреб мариупольців від базової гуманітарної допомоги до сприяння інтеграції та розвитку. Поряд із запитом на житло (171) та медичні послуги (133), значна частина респондентів висловлює потреби у дозвіллі (72), освітніх програмах (51) та підтримці працевлаштування (20). Зниження задоволеності гуманітарною допомогою, особливо гігієнічними наборами, відображає трансформацію очікувань від універсальної допомоги до персоналізованої підтримки та прагнення до більшої автономії. Результати дослідження дозволяють констатувати, що через два з половиною роки після вимушеного переміщення більшість мариупольців перебувають у стані незавершеної адаптації, характеризуючись частковою інтеграцією в окремих сферах життя при збереженні значних викликів в інших. Адаптація відбувається нерівномірно як у різних вимірах (економічному, психологічному, соціокультурному), так і серед різних груп переселенців (за віком, регіоном проживання, соціально-економічним становищем). Ключовими бар'єрами адаптації є житлова нестабільність, фінансова вразливість, психологічна травма та невизначеність майбутнього. Ці виклики взаємопідсилюють один одного, створюючи складну ситуацію, вихід з якої потребує комплексних рішень. Особливо вразливими є переселенці у прифронтових регіонах, в малих містах та селах, люди похилого віку, багатодітні сім'ї, водночас дослідження виявило значні адаптивні ресурси мариупольців: здатність до працевлаштування, готовність будувати нові соціальні зв'язки, прагнення до освіти та розвитку. Важливим ресурсом є спеціалізовані програми підтримки, зокрема центри "Я-Маріуполь", які, попри обмеження у вирішенні системних проблем, ефективно надають комплексну підтримку та створюють простір для збереження ідентичності та соціальних зв'язків. Успішна адаптація ВПО потребує не лише зусиль самих переселенців та організацій підтримки, але й системних змін на державному рівні: розвитку доступного житла, програм економічної інтеграції, психосоціальної підтримки, подолання дискримінації та зміцнення соціальної згуртованості між переселенцями та приймаючими громадами. Регіональна специфіка адаптації вказує на необхідність

диференційованого підходу до підтримки, що враховує безпекову ситуацію, економічні можливості та соціокультурний контекст різних регіонів України.

Результати дослідження мають як наукове, так і практичне значення. З наукової точки зору, робота вносить внесок у розуміння специфіки адаптації ВПО в умовах тривалого воєнного конфлікту, підтверджує релевантність багатовимірної моделі адаптації та виявляє необхідність її доповнення врахуванням травматичного досвіду та тривалої невизначеності. З практичної точки зору, результати можуть бути використані для вдосконалення програм підтримки ВПО, формування державної політики щодо переселенців та планування заходів з інтеграції після завершення активної фази воєнних дій.



СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. United Nations in Ukraine. "The war has caused the fastest and largest displacement of people in Europe since World War II". URL: <https://ukraine.un.org/en/175836-war-has-caused-fastest-and-largest-displacement-people-europe-world-war-ii> (дата звернення: 30.11.2025).
2. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. РОЗДІЛ 2. Постраждали внаслідок збройної агресії проти України. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2024/postrazhdali-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy> (дата звернення: 30.11.2025).
3. International Organization for Migration. Ukraine. *Displacement Tracking Matrix*. URL: <https://dtm.iom.int/ukraine> (дата звернення: 30.11.2025).
4. United Nations High Commissioner for Refugees, Ipsos SA. Ukraine: *Survey of intentions and perspectives of IDPs*. 2024. URL: <https://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/8086> (дата звернення: 30.11.2025).
5. Assessing internal displacement patterns in Ukraine during the beginning of the Russian invasion in 2022. *Scientific Reports*. 2024. Vol. 14. URL: <https://www.nature.com/articles/s41598-024-59814-w> (дата звернення: 30.11.2025).
6. Николаєва В., Пономарьова В. Соціальна адаптація ВПО у територіальній громаді за новим місцем проживання в умовах воєнного стану. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 1. С. 79–85. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.11> (дата звернення: 30.11.2025).
7. Песоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. *Social Work and Education*. 2022. Vol. 9. № 1. С. 89–99. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/25639> (дата звернення: 30.11.2025).
8. Шапошникова І. В., Пристай І. Р. Стратегії та виклики інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: право, публічне управління та

адміністрування. 2024. № 11. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-11-02-04> (дата звернення: 30.11.2025).

9. Бутенко Н., Александров Д., Охріменко І. Особливості соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців внаслідок війни в Україні до нових умов життя. Україна. *Здоров'я нації*. 2025. № 2. С. 5–11. URL: <https://journals.uzhnu.uz.ua/index.php/health/article/view/1241> (дата звернення: 30.11.2025).

10. Оцінка рівня економічної інтегрованості ВПО у приймаючі громади та заходів щодо її забезпечення: результати соціальної експертизи. *Інститут економіки промисловості НАН України*. 2024. URL: <https://ie.org.ua/en/vpo-iak-resurs-rozvytku/otsinka-rivnia-ekonomichnoi-intehrovanosti-vpo-u-pryjmaiuchi-hromady-ta-zakhodiv-shchodo-ii-zabezpechennia-rezultaty-sotsialnoi-ekspertyzy-1/> (дата звернення: 30.11.2025).

11. КМІС оприлюднив опитування про ставлення в Україні до біженців, переселенців і жителів окупованих територій. *Радіо Свобода*. 21 січня 2025. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kmis-opytuvannya-bizhentsi-stavlennya/33283458.html> (дата звернення: 30.11.2025).

12. Internally Displaced People. *UNHCR*. URL: <https://www.unhcr.org/about-unhcr/who-we-protect/internally-displaced-people> (дата звернення: 02.12.2024).

13. Introduction to the Guiding Principles on Internal Displacement. *Brookings Institution*. 2016. URL: <https://www.brookings.edu/articles/introduction-to-the-guiding-principles-on-internal-displacement-2/> (дата звернення: 02.12.2024).

14. Marking 27 Years of the Guiding Principles on Internal Displacement. *UNDP*. 2025. URL: <https://www.undp.org/news/marking-27-years-guiding-principles-internal-displacement> (дата звернення: 02.12.2024).

15. Internal displacement. *OCHA*. URL: <https://www.unocha.org/internal-displacement> (дата звернення: 02.12.2024).

16. International standards. *OHCHR*. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-internally-displaced-persons/international-standards> (дата звернення: 02.12.2024).

17. About internally displaced persons. *OHCHR*. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-internally-displaced-persons/about-internally-displaced-persons> (дата звернення: 02.12.2024).
18. IDP definition. *UNHCR Emergency Handbook*. URL: <https://emergency.unhcr.org/protection/legal-framework/idp-definition> (дата звернення: 02.12.2024).
19. Structural Functionalism. *EBSCO Research Starters*. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/social-sciences-and-humanities/structural-functionalism> (дата звернення: 02.12.2024).
20. Durkheim and Social Integration. *Social Sci LibreTexts*. 2020. URL: [https://socialsci.libretexts.org/Bookshelves/Sociology/Introduction_to_Sociology/Sociology_\(Boundless\)/01:_Sociology/1.02:_The_History_of_Sociology/1.2F:_Durkheim_and_Social_Integration](https://socialsci.libretexts.org/Bookshelves/Sociology/Introduction_to_Sociology/Sociology_(Boundless)/01:_Sociology/1.02:_The_History_of_Sociology/1.2F:_Durkheim_and_Social_Integration) (дата звернення: 02.12.2024).
21. Theories of Integration. *Number Analytics Blog*. URL: <https://www.numberanalytics.com/blog/theories-of-integration-in-social-theory> (дата звернення: 02.12.2024).
22. Sociology 250 – Notes on Durkheim. *University of Regina*. URL: <https://uregina.ca/~gingrich/250j1503.htm> (дата звернення: 02.12.2024).
23. Structural functionalism. *Britannica*. 2020. URL: <https://www.britannica.com/topic/structural-functionalism> (дата звернення: 02.12.2024).
24. Durkheim, Emile. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://iep.utm.edu/emile-durkheim/> (дата звернення: 02.12.2024).
25. Emile Durkheim's Theory. *Simply Psychology*. 2025. URL: <https://www.simplypsychology.org/emile-durkheims-theories.html> (дата звернення: 02.12.2024).
26. Functionalism. *Britannica*. 1998. URL: <https://www.britannica.com/topic/functionalism-social-science> (дата звернення: 02.12.2024).

27. Understanding Structural Functionalism. *Number Analytics*. URL: <https://www.numberanalytics.com/blog/ultimate-guide-structural-functionalism> (дата звернення: 02.12.2024).

28. Post-Traumatic Stress Disorder and Associated Factors Among Internally Displaced People in South Ethiopia: A Cross-Sectional Study. *PMC*. 2020. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7548318/> (дата звернення: 02.12.2024).

29. Post-traumatic stress disorder symptoms among internally displaced persons: unveiling the impact of the war of Tigray. *Discover Mental Health*. 2024. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s44192-024-00069-2> (дата звернення: 02.12.2024).

30. Trauma, Resilience, and the Refugee Experience. *McLean Hospital*. URL: <https://www.mcleanhospital.org/essential/refugee-mental-health> (дата звернення: 02.12.2024).

31. Applying the ADAPT Psychosocial Model to War-Affected Children. *SAGE Journals*. 2015. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2158244015604189> (дата звернення: 02.12.2024).

32. The effects of war, displacement, and trauma on child development. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2023. URL: <https://www.nature.com/articles/s41599-023-02438-8> (дата звернення: 02.12.2024).

33. Prevalence and risk factors of posttraumatic stress symptoms among Internally Displaced Christian couples in Erbil, Iraq. *Frontiers in Public Health*. 2023. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/public-health/articles/10.3389/fpubh.2023.1129031/full> (дата звернення: 02.12.2024).

34. Mental Health & Psychosocial Support: Displaced Children. *UNICEF Innocenti*. 2023. URL: <https://www.unicef.org/innocenti/media/3741/file/UNICEF-Mental-Health-Displacement-2023.pdf> (дата звернення: 02.12.2024).

35.Theoretical background, first stage development and adaptation of a novel Integrative Adapt Therapy (IAT) for refugees. *PMC*. 2020. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8061213/> (дата звернення: 02.12.2024).

36.Coping strategies of internally displaced persons and the host community in a region of armed conflict: A cross-sectional study. *ScienceDirect*. 2024. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0165178124003202> (дата звернення: 02.12.2024).

37.Efficacy of Panginam: A Low-Intensity Psychological Intervention (LIPI) for Armed Conflict Family Survivors in Bangsamoro. *International Journal of Islamic Psychology*. 2020. URL: <https://journal.iamphome.org/index.php/IJIP/article/view/84> (дата звернення: 02.12.2024).

38.The integration hypothesis: A critical evaluation informed by multilevel meta-analyses of three multinational datasets. *ScienceDirect*. 2023. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0147176723001451> (дата звернення: 02.12.2024).

39.Individual Factors in Acculturation: An Overview of Key Dimensions. *PMC*. 2024. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC12189106/> (дата звернення: 02.12.2024).

40.Integration and Social Cohesion. *IOM EMM Handbook*. URL: <https://emm.iom.int/handbooks/integration-and-social-cohesion> (дата звернення: 02.12.2024).

41.Exploring the Ethnic Cultural Integration Path of Immigrant Communities Based on Ethnic Inter-Embedding. *De Gruyter*. 2024. URL: <https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/econ-2022-0090/html> (дата звернення: 02.12.2024).

42.Deep Cross-Cultural Reconstruction Process in the Context of Cultural Potential: A Qualitative Study. *PMC*. 2022. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9120592/> (дата звернення: 02.12.2024).

43. Decoding the Dynamics of Cultural Change: A Cultural Evolution Approach to the Psychology of Acculturation. *PMC*. 2024. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11960022/> (дата звернення: 02.12.2024).

44. Cultural Identity and the Academic, Social, and Psychological Adjustment of Adolescents with Immigration Background. *PMC*. 2024. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10764554/> (дата звернення: 02.12.2024).

45. Reasons to Remain (Part 2): Determinants of IDP Integration into Host Communities in Iraq. *IOM Publications*. URL: <https://publications.iom.int/books/reasons-remain-part-2-determinants-idp-integration-host-communities-iraq> (дата звернення: 02.12.2024).

46. IOM Promotes Dialogue on Recovery and IDP Integration in Ukraine. *IOM*. 2016. URL: <https://www.iom.int/news/iom-promotes-dialogue-recovery-and-idp-integration-ukraine> (дата звернення: 02.12.2024).

47. Forced Displacement and Social Cohesion. *World Bank*. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/social-cohesion-and-resilience/brief/forced-displacement-social-cohesion> (дата звернення: 02.12.2024).

48. Internal displacement, informal local structures and social cohesion in Mozambique. *IDOS Research*. URL: <https://www.idos-research.de/en/policy-brief/article/internal-displacement-informal-local-structures-and-social-cohesion-in-mozambique/> (дата звернення: 02.12.2024).

49. Seeking social cohesion between host communities and migrants. *IOM Americas*. URL: <https://lac.iom.int/en/blogs/seeking-social-cohesion-between-host-communities-and-migrants> (дата звернення: 02.12.2024).

50. Social Cohesion Between Internally Displaced People and Host Communities in Somali Region of Ethiopia. *Journal of Arts, Humanities and Social Science*. 2024. URL: <https://journals.stecab.com/jahss/article/view/592> (дата звернення: 02.12.2024).

51. Why communities hosting internally displaced persons in the Sahel need stronger and more effective legal protection. *International Review of the Red Cross*. URL: <https://international-review.icrc.org/articles/why-communities-hosting-idps-in-sahel-need-more-effective-legal-protection-918> (дата звернення: 02.12.2024).

52. Who (and where) are IDPs? *Concern Worldwide*. URL: <https://concernusa.org/news/internally-displaced-persons-idps/> (дата звернення: 02.12.2024).

53. Syrian Refugee Crisis – How to Help Syrian Refugees. *CARE*. 2020. URL: <https://www.care.org/our-work/disaster-response/emergencies/syrian-refugee-crisis/> (дата звернення: 02.12.2024).

54. Colombia. *JRS USA*. 2023. URL: <https://www.jrsusa.org/country/colombia/> (дата звернення: 02.12.2024).

55. Refugees and Internally Displaced Persons in the Eastern Mediterranean Region. *WHO*. URL: <https://www.who.int/docs/default-source/documents/publications/refugees-and-migrants-eastern-mediterranean-region-a-perspective.pdf> (дата звернення: 02.12.2024).

56. Scaling up humanitarian support for children with disabilities and their families. *UNICEF Ethiopia*. URL: <https://www.unicef.org/ethiopia/stories/scaling-humanitarian-support-children-disabilities-and-their-families> (дата звернення: 02.12.2024).

57. Internally Displaced Persons. *Refworld*. URL: <https://www.refworld.org/idps.html> (дата звернення: 02.12.2024).

58. The impact of psychosocial support on well-being and agency within an inclusive livelihood programme. *ResearchGate*. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/330615072_The_impact_of_psychosocial_support_on_well-being_and_agency_within_an_inclusive_livelihood_programme (дата звернення: 02.12.2024).

59. Forced displacement. *European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations*. URL: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/what/humanitarian-aid/forced-displacement_en (дата звернення: 02.12.2024).

60. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 02.12.2024).

61. Адаптація соціальна. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Адаптація_соціальна (дата звернення: 01.12.2025).

62. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 01.12.2025).

ДОДАТКИ

Програма дослідження

І. Методологічний розділ.

Повномасштабне російське вторгнення спричинило масове внутрішнє переміщення населення України. Станом на кінець 2024 року в Україні зареєстровано понад 4,6 мільйона ВПО. Окрему категорію становлять переселенці з повністю або частково зруйнованих міст, серед яких Маріуполь посідає особливе місце через масштаб трагедії — тривалу облогу, повне зруйнування інфраструктури, масові жертви серед цивільного населення. Через два з половиною роки після вимушеного переміщення залишається недостатньо вивченим питання соціальної адаптації маріупольців у нових місцях проживання. Попередні дослідження (2022 року) зафіксували гострі проблеми житлової, економічної та психологічної адаптації на початковому етапі переміщення. Водночас динаміка адаптаційних процесів, зміна пріоритетів потреб переселенців, ефективність програм підтримки потребують актуалізованого аналізу.

Особливої уваги потребує оцінка діяльності центрів "Я-Маріуполь", створених для комплексної підтримки переселенців з Маріуполя у різних регіонах України. Необхідно з'ясувати, наскільки ефективно ці центри справляються зі своєю місією, які послуги найбільш затребувані, які потреби залишаються невирішеними.

Гносеологічна проблема полягає у визначенні стану соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб з Маріуполя через два з половиною роки після вимушеного переміщення, які основні виклики вони відчують у різних сферах життя, і наскільки ефективно діяльність центрів "Я-Маріуполь" сприяє їхній адаптації?

Об'єкт дослідження: внутрішньо переміщені особи з Маріуполя, які проживають у різних регіонах України та є відвідувачами центрів "Я-Маріуполь".

Предмет дослідження: процес соціальної адаптації ВПО з Маріуполя в економічному, побутовому, психологічному та соціокультурному вимірах; оцінка ефективності діяльності центрів "Я-Маріуполь" у підтримці адаптації.

Мета дослідження: комплексно оцінити стан соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб з Маріуполя, виявити ключові проблеми та потреби різних груп переселенців, а також оцінити ефективність діяльності центрів "Я-Маріуполь" у підтримці адаптаційних процесів.

Завдання дослідження:

1. Оцінити стан соціальної адаптації ВПО з Маріуполя в економічному, побутовому, психологічному та соціокультурному вимірах через два з половиною роки після вимушеного переміщення.

2. Оцінити рівень задоволеності відвідувачів роботою центрів "Я-Маріуполь", якістю послуг та ставленням персоналу.

3. Виявити ключові потреби маріупольців та запити на нові програми підтримки.

4. Виявити регіональну специфіку адаптації та доступу до послуг центрів у різних областях України.

Для роз'яснення проблематики необхідно привести визначення ключових понять:

Внутрішньо переміщені особи (ВПО) – громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [60].

Соціальна адаптація – процес і результат активного пристосування індивіда або соціальної групи до вимог та очікувань учасників нової або зміненої соціальної системи [61].

Приймаюча громада – територіальна громада, на території якої перебувають і проживають внутрішньо переміщені особи; мешканці, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно–територіальними одиницями [62].

Адаптаційні стратегії – способи поведінки та дії, які використовують ВПО для подолання труднощів та пристосування до нових умов життя в приймаючих громадах.

Програми підтримки ВПО – комплекс заходів та послуг, спрямованих на полегшення процесу адаптації внутрішньо переміщених осіб, що можуть включати гуманітарну, фінансову, правову, психологічну та іншу допомогу.

II. Методико–процедурний розділ.

Обґрунтування методу. Для досягнення мети та виконання завдань дипломної роботи було обрано змішану методологію, що поєднує якісні та кількісні методи збору й аналізу даних. Використання змішаної методології обумовлене багатовимірністю процесу соціальної адаптації, який не може бути повноцінно досліджений лише одним типом методів.

Якісні методи (фокус–групові дискусії) дозволяють отримати глибинне розуміння суб'єктивного досвіду адаптації ВПО, виявити приховані проблеми, бар'єри та потреби, зрозуміти контекст прийняття рішень та формування адаптаційних стратегій. Фокус–групи забезпечують можливість дослідити емоційну складову адаптаційного процесу, виявити специфіку взаємодії між ВПО та місцевим населенням через narratives учасників.

Кількісні методи (онлайн–опитування та телефонні опитування) забезпечують масовість даних, можливість статистичного аналізу та виявлення загальних закономірностей адаптаційних процесів серед великої кількості респондентів. Кількісні дані дозволяють оцінити масштаби проблем, виявити кореляції між різними аспектами адаптації та здійснити порівняльний аналіз різних груп ВПО.

Поєднання якісних та кількісних підходів створює можливість для триангуляції даних – взаємного підтвердження та доповнення результатів, отриманих різними методами, що підвищує валідність та надійність висновків дослідження.

Обґрунтування вибірки.

Для якісного дослідження (фокус–групи):

Було сформовано дві вибірки для фокус–групових дискусій:

Фокус–групи з ВПО з Маріуполя (7 груп, 56 учасників):

Критерії відбору: ВПО з Маріуполя, вік 18+, різна стать, різний вік

Географічний охоплення: 7 областей України (Львівська, Одеська, Київська, Вінницька, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська) – по 1 фокус–групі на область

Обґрунтування: географічна диверсифікація дозволяє виявити регіональну специфіку адаптації ВПО в громадах з різними соціально–економічними характеристиками та рівнем прийняття переселенців

Рекрутинг: через мережу контактів центрів "Я–Маріуполь", що забезпечує доступ до цільової групи

Фокус–групи з ВПО з інших регіонів (2 групи, 16 учасників):

Мета: порівняльний аналіз адаптаційного досвіду ВПО з Маріуполя та переселенців з інших регіонів для виявлення специфічних особливостей адаптації маріупольців

Рекрутинг: контакти з наявних баз виконавця дослідження.

Розмір фокус–груп (7–10 осіб) відповідає стандартам якісних досліджень і забезпечує можливість глибинної дискусії з активною участю всіх учасників.

Для кількісного дослідження:

Онлайн–опитування (CAWI) ВПО з Маріуполя:

Генеральна сукупність: ВПО з Маріуполя, 18+, які проживають в Україні

Обсяг вибірки: понад 3500 респондентів

Тип вибірки: суцільне опитування за базами БФ "Я–Маріуполь"

Обґрунтування: великий обсяг вибірки забезпечує високу репрезентативність та можливість статистичного аналізу з виділенням підгруп. Використання баз фонду дозволяє охопити ВПО з різних регіонів України

Географія: 12 міст України, що представляють різні регіони країни

Телефонне опитування (САТІ) жителів України:

Генеральна сукупність: жителі України, 18+

Обсяг вибірки: 2000 респондентів

Тип вибірки: випадкова (методом рандомного набору телефонного номера)

Обґрунтування: дозволяє виявити ставлення місцевого населення до ВПО, рівень соціальної дистанції та потенційні конфлікти між приймаючими громадами та переселенцями

Телефонне опитування (САТІ) ВПО:

Генеральна сукупність: ВПО з різних регіонів України, 18+

Обсяг вибірки: до 300 респондентів

Тип вибірки: випадкова (методом рандомного набору)

Обґрунтування: порівняльний аналіз з ВПО з Маріуполя

Така комбінація методів та обсягів вибірок забезпечує комплексне дослідження соціальної адаптації ВПО з різних перспектив (суб'єктивний досвід переселенців, статистичні закономірності, сприйняття місцевим населенням) та дозволяє отримати валідні та надійні результати.

Для збору даних було розроблено наступний інструментарій:

Гайд для проведення фокус–групових дискусій з ВПО з Маріуполя

Гайд для проведення фокус–групових дискусій з ВПО з інших регіонів

Анкета онлайн–опитування (САWI) ВПО з Маріуполя

Анкета телефонного опитування (САТІ) жителів України

Анкета телефонного опитування (САТІ) ВПО з різних регіонів

Повний інструментарій дослідження знаходиться у ГО "Оперативна соціологія". Для аналізу в дипломній роботі використано дані з блоків питань щодо:

- економічної адаптації (матеріальне становище, працевлаштування, джерела доходу);
- побутової адаптації (тип житла, комфортність умов проживання);
- психологічної адаптації (емоційний стан, відчуття безпеки);
- соціокультурної адаптації (взаємодія з місцевим населенням, соціальні зв'язки);
- доступності послуг (медичних, освітніх, соціальних, юридичних);
- життєвих планів та адаптаційних стратегій ВПО;
- оцінки ефективності програм підтримки центрів "Я–Маріуполь".

Гайд фокус-групового дослідження з ВПО (загальноукраїнська група)

Вітаю! Мене звать _____, я представляю компанію «Оперативна соціологія».

Відразу подякую за те, що ви знайшли час і погодилися зі мною поспілкуватися.

Я хочу сьогодні поговорити з вами про те, як склалось ваше життя в нових місцях проживання, що вас зараз хвилює найбільше, з якими проблемами, труднощами ви зіткнулись у нових умовах і чим саме можна вам допомогти. Мені дуже важливо почути **саме вашу відверту думку**, оскільки це допоможе нам у створенні рекомендацій для громад щодо роботи з ВПО.

У нашому обговоренні **не може бути правильних чи неправильних відповідей**, адже нас цікавлять саме ваші особисті думки та оцінки.

Наша розмова цілком **анонімна**. Уся інформація, яку ви надаватимете, буде використана винятково в узагальненому вигляді.

Але для того, щоб кожна думка була врахована при аналізі отриманих результатів, нашу розмову буде записано. При цьому ми гарантуємо конфіденційність.

А щоб розмова була продуктивною, важливо дотримуватись кількох правил:

- просимо **кожного з вас висловитися** стосовно кожного питання;
- перед **кожною своєю реплікою, будь ласка, називайте своє ім'я** або ім'я, за яким вам буде зручно, щоб до вас звертались;
- у процесі обговорення говоріть, будь ласка, **по черзі**;
- прошу поважати думки і висловлювання **інших людей**.

Можливо, у вас уже зараз виникли до мене якісь запитання?

Завдання

Індикатори

Запитання

Блок I «Соціально-демографічний» 5–8 ХВИЛИН

1. Встановити контакт з учасниками, виявити статево-вікову, професійну структуру фокус-групи	Знайомство та налагодження комунікації з учасниками	1. Для початку пропоную познайомитися і розповісти декілька слів про себе: вік, рід занять або професія, сімейний стан, з якого населеного пункту / області ви вимушені були виїхати.
Блок II «Психоемоційний стан» ДО 10 ХВИЛИН		
3. Виявити зміни, що відбулися в житті ВПО за останній рік	• психоемоційний стан	<p>2. Якими словами ви могли б описати свій настрій протягом останнього місяця? Спробуйте пригадати, як ваш емоційний стан змінився в порівнянні з тим станом, коли ви тільки приїхали на нове місце проживання. (Покращився, погіршився?) За рахунок чого відбулися ці зміни?</p> <p>3. За вашими спостереженнями, що впливає на ваш настрій зараз у першу чергу?</p>
Блок III «Особливості адаптації на новому місці» ДО 20 ХВИЛИН		
2. Встановити основні фактори впливу на вибір місця проживання ВПО 6. Проаналізувати уявлення про життєві плани	– фактори впливу на вибір місця проживання; – плани на майбутнє; – специфіка	<p>4. Виходячи з нашого досвіду, внутрішньо переміщених осіб можна розділити на дві умовні групи:</p> <p>1) ті, хто цілеспрямовано обирає місце свого нового проживання;</p> <p>2) ті, хто опинився на новому місці випадково.</p> <p>До якої групи ви належите? Поділіться лаконічно своєю історією (Для модераторів: виявляємо ключові важелі – віддаленість від дому, почуття безпеки,</p>

<p>на майбутнє серед ВПО</p> <p>5. Виявити специфіку взаємодії між місцевим населенням і ВПО з різних регіонів України (акцент – на виявленні рівня соціальної напруги)</p>	<p>взаємодії з місцевими; – першочергові проблеми ВПО на нових місцях</p>	<p><i>подібність нового місця до дому, розміри й можливості ринку праці та реалізації себе, ціни на оренду житла, розвиненість інфраструктури.)</i></p> <p>5. Напевно, ви вже можете зробити висновки – наскільки, так би мовити, нове місце вас прийняло? Як ви тут почуваетесь? За вашими відчуттями, яке в цілому до вас ставлення? Як до вас ставляться місцеві мешканці, сусіди? (для модераторів: <i>виявляємо причини</i>).</p> <p>6. Чи могли б ви рекомендувати ваше теперішнє місце проживання своїм друзям, родичам, які теж вимушені залишити місця свого проживання? Чому так? Чому ні? (Для модераторів: <i>встановлюємо ключові фактори</i>.)</p> <p>7. Як вам здається, наскільки місце, у якому ви наразі перебуваєте, придане для проживання в ньому ВПО? Від чого залежить цей рівень придатності? Можливо, вам відомо з розповідей і відгуків знайомих, у яких населених пунктах ВПО мешкати максимально комфортно?</p> <p>8. Поговорімо про ваші плани на майбутнє. Як пов'язані ці плани з теперішнім місцем проживання? Ви плануєте залишитися в ньому чи переїздити в інше місце? Можливо, плануєте змінити країну проживання? Що в першу чергу впливатиме на ваше рішення? Важливо!!! - Чи розглядаєте можливість повернення додому? Від чого це залежить?</p>

Блок IV «Проблеми ВПО та шляхи їх подолання» ДО 30 ХВИЛИН		
<p>3. Виявити зміни, що відбулися в житті ВПО за останній рік</p>	<p>•матеріальне становище: – зміни, які відбулися</p>	<p>9. Далі в нас за планом – визначити основні проблеми ВПО. Фактично ми вже почали говорити про це, але зараз узагальнимо все, що вже сказали та, можливо, додамо щось нове. Які проблеми зараз саме для вас є найактуальнішими? Складемо топ-5 цих проблем (для модераторів: тестуємо, які зміни відбулися в матеріальному становищі ВПО за останній рік)</p> <p>10. Тут дехто говорив про нестачу грошей. Скажіть, будь ласка, як змінювалося ваше матеріальне становище за останній рік? З чим були пов'язані ці зміни?</p> <p>11. Яку фінансову допомогу ви отримуєте – можливо, від держави, від українських БО, від міжнародних БО, від друзів і рідних? Наскільки ця допомога достатня для вас? Наскільки ви зараз від неї залежите? Чим це зумовлене?</p> <p>12. Якщо не отримуєте допомоги, то чому? <i>(Для модераторів: виявляємо причини – важко оформити, не можуть претендувати, нема потреби – самодостатні.)</i></p>
<p>4. Визначити важелі, які мають впливати на розмір державної фінансової допомоги ВПО та критерії її отримання</p>	<p>•матеріальне становище: – фактори, які потрібно враховувати в процесі розподілу матеріальної</p>	<p>13. Уявімо, що з вами порадилися ті, хто відповідає за розподіл грошових виплат серед ВПО. Які б критерії для розподілу ви враховували в першу чергу? Які б зміни ви внесли в цей процес, тобто кому би надавали, скільки та як довго, щоб це було справедливо? <i>(для модераторів: виявляємо, критерії справедливості у їхньому розумінні. По якому критерію людей можна відносити до вразливих категорій)</i></p>

	допомоги	<p>14. Стосовно надання допомоги ВПО, є дві основні думки:</p> <p>1) допомагати ВПО потрібно лише на початку, тому що тривала грошова допомога може тільки заважати переміщеним особам інтегруватися;</p> <p>2) допомагати ВПО потрібно на постійній основі, оскільки самостійно в нових умовах далеко не всім вдається адаптуватись і налагодити своє життя.</p> <p>Що ви можете сказати з цього приводу?</p>
3. Виявити зміни, що відбулися в житті ВПО за останній рік	<p>• можливості працевлаштування та умови праці:</p> <p>– виявлення проблем;</p> <p>– виявлення специфіки взаємодії між ВПО і місцевим населенням</p>	<p>15. Серед проблем також згадали працевлаштування. Дехто з переміщених осіб намагається швидше знайти роботу, а для деякого це важко з різних причин.</p> <p>Ті, хто працює, поділіться, будь ласка, своїм досвідом. Наскільки важко було знайти роботу, що заважало, а що сприяло? (Для модераторів: якщо був факт допомоги, виявляємо, хто її надав.)</p> <p>А тепер звертаюсь до тих, хто шукав, але поки не знайшов. На ваш погляд, чому так трапилося, які були перешкоди?</p> <p>16. Кому зараз легше знайти роботу? Аргументуйте, будь ласка, свою думку.</p> <p>17. А що ви чули про програми допомоги з працевлаштування ВПО? Які з них вам відомі на рівні держави, регіону, міста?</p> <p>Що ви очікуєте від держави / місцевої влади щодо сприяння працевлаштуванню ВПО?</p>
3. Виявити зміни, що	• побутові умови життя:	<p>18. Поговорімо про ваш побут. Як він змінився за останній рік? Я маю на увазі житлові умови, наявність усього необхідного для життя. Що цьому</p>

<p>відбулися в житті ВПО за останній рік</p> <p>5. Виявити специфіку взаємодії між місцевим населенням і ВПО з різних регіонів України (акцент – на виявленні рівня соціальної напруги)</p> <p>6. Визначити, як оцінюють послугу соціального житла ВПО</p>	<p>– зміни; – рівень взаємодії ВПО з місцевими жителями;</p> <p>– доступність послуги; – ефективність програми; – справедливість критеріїв для участі</p>	<p>сприяло? (Для модераторів: фіксуємо зміни – що покращилось, що погіршилось, що залишилося стабільним; фіксуємо критерії для аналізу цих змін – що дійсно для них важливо, коли вони описують свій побут.)</p> <p>19. Нам відомо, що у ВПО іноді виникають певні труднощі з пошуком орендованого житла. Опишіть свій досвід. З якими проблемами стикалися саме ви, якщо ви орендуєте житло? Як ви їх вирішували? (Для модераторів: виявляємо проблеми загальні чи пов'язані саме зі статусом ВПО; хто допомагав вирішувати ці проблеми.)</p> <p>20. Що ви чули про державні, місцеві програми допомоги ВПО з житлом? Наприклад, програма «Соціальне житло». Може, хтось (родичі або знайомі) має досвід участі в цій програмі? Які ваші враження? Наскільки там все прозоро, справедливо?</p> <p>21. На вашу думку, як має вирішуватися питання з житлом для ВПО на рівні країни, на місцевому рівні? Що треба зробити?</p>
		<p>22. Які ще проблеми ВПО потребують обговорення? (Для модераторів: якщо самі не називають, можемо уточнити: 1) медичне обслуговування; 2) адаптація дітей; 3) дозвілля і т. ін.)</p>
<p style="text-align: center;">Блок V «Сприйняття установ та інституцій, які займаються допомогою ВПО» ДО 20 ХВИЛИН</p>		

<p>3. Виявити зміни, що відбулися в житті ВПО за останній рік</p>	<p>• доступність і ефективність послуг соціальної сфери:</p> <ul style="list-style-type: none"> – оцінка діяльності соціальної сфери; – рівень пріоритетності теми захисту дітей і протидії ГЗН; – дієвість роботи ВО, БФ 	<p>23. Наостанок поговоримо про установи, які мають вирішувати зазначені проблеми ВПО. Хто саме відповідає за роботу з ВПО у вашому населеному пункті? (Для модераторів: окремо виявляємо представників від держави, місцевих органів влади.)</p> <p>У кого є досвід взаємодії з цими установами? Розкажіть, будь ласка, що це був за досвід. Як ви його оцінюєте?</p> <p>24. Які проблеми у вас виникали при взаємодії з представниками соціальної сфери? Як можна було б вирішити ці проблеми? Що перш за все має бути покращене в роботі профільних установ у сфері ВПО?</p> <p>25. А з недержавних організацій, що надають допомогу ВПО, кого ми можемо відзначити? Чи стикалися ви з їхньою роботою? Розкажіть, будь ласка, за яких обставин. Яку допомогу вони вам надали, яке враження про них ви склали?</p> <p>26. Чи спостерігали ви різницю в ставленні соціальних працівників, співробітників благодійних організацій до чоловіків і жінок? Якщо так, наведіть приклад. (Для модераторів: якщо виникли труднощі, наводимо приклади – можливо, більш співчутливе, лояльне ставлення саме до жінок, прийняття когось поза чергою, різна участь у процесах і т. ін.)</p> <p>27. Якщо в учасників є діти. Оцініть рівень уваги соціальних працівників до вашої дитини. (Для модераторів: тестуємо за маркерами – перевірка належності</p>
---	---	--

		<i>матеріальних і побутових умов, увага до емоційного стану дитини, увага до взаємовідносин із ровесниками та батьками.)</i>
6. Рівень впізнаваності «ЯМаріуполь» серед інших ВПО	• впізнаваність	<p>28. Зараз існує практика відкриття адміністраціями окупованих громад центрів допомоги своїм жителям на підконтрольних Україні територіях. Ваша громада впроваджує подібну практику? Якщо так, яку допомогу там надають?</p> <p>29. Що вам відомо про роботу центрів «ЯМаріуполь»? (Для модераторів: виявляємо, чи взагалі чули про діяльність цих центрів. Якщо чули, то з яких джерел або за яких умов? Які емоції асоціюються у сторонніх людей стосовно центру) Чи є такий центр у вашому місті? Хто його фінансує? Що про нього говорять люди?</p>

Гайд фокус-групового дослідження з ВПО з Маріуполя

Вітаю! Мене звать _____, я представляю компанію «Оперативна соціологія».

Відразу хотіла/хотів би б Вам подякувати за те, що Ви знайшли час і погодилися зі мною поспілкуватися.

Я хочу сьогодні поговорити з Вами про те, як склалось Ваше життя в нових місцях проживання, що Вас наразі хвилює найбільше, з якими Ви проблемами, труднощами зіткнулись в нових умовах і чим саме можна Вам допомогти. Разом з тим, мене цікавить ваше ставлення до діяльності центрів “ЯМаріуполь”. Мені дуже важливо почути **саме Вашу відверту думку**, оскільки це допоможе нам у створенні рекомендацій по роботі з ВПО, як для громад вцілому так і для співробітників центру.

У нашому обговоренні **не може бути правильних чи неправильних відповідей**, адже нас цікавлять саме ваші особисті думки та оцінки.

Наша розмова цілком **анонімна**. Вся інформація, яку ви надаватиме, буде використана винятково в узагальненому вигляді.

Але для того, щоб кожна думка була врахована при аналізі отриманих результатів, нашу розмову буде записано. Але ми гарантуємо конфіденційність.

Щоб наша розмова була ще максимально продуктивною, я вам пропоную дотримуватись кількох правил:

- просимо **кожного з вас висловитися** стосовно кожного питання;
- перед **кожною своєю реплікою, будь ласка, називайте своє ім'я** або ім'я, за яким вам буде зручно, щоб до вас звертались;
- у процесі обговорення говоріть, будь ласка, **по черзі**;
- прошу поважати думки і висловлювання **інших людей**.

Можливо у Вас вже зараз виникли до мене якісь запитання?

Завдання	Індикатори	Запитання
Блок I «Соціально – демографічний» 5 ХВИЛИН		
1. Встановити контакт з учасниками, виявити статево-вікову, професійну структуру фокус-груп	- налагодження комунікації з учасниками	1. Пропоную познайомитися і розповісти декілька слів про себе: вік, рід занять або професія, сімейний стан. Почну з себе.
Блок II «Психоемоційний стан і рівень інтеграції» ДО 20 ХВИЛИН		
2. Виявити зміни, що відбулися в житті ВПО за останній рік (маркери – психоемоційний стан, рівень інтеграції, проблеми ВПО з Маріуполя)	<ul style="list-style-type: none"> • психоемоційний стан • рівень інтеграції • 	2. Якими словами Ви могли б описати свій настрій протягом останнього місяця? Давайте спробуємо пригадати, як Ваш емоційний стан змінився, в порівнянні з тим станом, коли Ви тільки приїхали в нове місце проживання? <i>(покращився, погіршився)</i> <i>За рахунок чого відбулися ці зміни?</i> 3. За Вашими спостереженнями, що впливає на Ваш настрій зараз, в першу чергу? 4. Як Вам живеться в цьому місті? 5. З якими проблемами Ви сьогодні стикаєтесь? Давайте спробуємо створити Топ 5

		<p>Як ви це визначили, за рахунок чого це помітно? А може щось погіршилося? Що саме?</p> <p>15. В який спосіб наразі відбувається Ваша комунікація з центром ? (для модераторів: <i>тестуємо наступні джерела - гаряча лінія; - канали у месенджерах (вайбер, телеграм); - сторінки у мережах (ФБ, інстаграм)</i> Скажіть будь ласка, звідки ви дізнаєтесь про новини центру?</p> <p>16. Який з цих каналів для вас є найзручнішим?</p>
<p>Блок IV – « Оцінка участі центрів «ЯМаріуполь» у процесі вирішення актуальних проблем ВПО»</p> <p><u>ДО 15 ХВИЛИН</u></p>		
<p>3. Оцінити ефективність діяльності центрів «ЯМаріуполь» в динаміці, серед ВПО з м. Маріуполь, які були учасниками цих програм</p>		<p>17. Як ви можете оцінити роботу співробітників центрів «ЯМаріуполь». Можливо у вас є поради, які б їм не завадило врахувати у своїй роботі?</p> <p>Чи ви помічали різницю у відношенні співробітників центрів до чоловіків та жінок? (<i>для модераторів: якщо різницю помічали, у чому це проявлялось? Якщо не розуміють запитання зовсім, можемо уточнити, що маються на увазі прояви більш лояльного, емпатичного ставлення до тих, або інших, застосування стереотипних фраз, типу: «чоловіки не плачуть», «слабка жіноча стаття», «жіночі – чоловічі професії»</i>).</p> <p>18. Якими послугами центру Ви наразі користуєтесь? Розкажіть про Ваш досвід</p>

		<p>(які ваші враження від них?) (для модераторів: якщо називають, по одній – дві послуги, то тестуємо чи відомо щось про інші, а також можливі зміни у форматі цих послуг «покращилось – погіршилось» Потрібно отримати реальні історії!!!:</p> <p>1) отримання продуктових наборів (задоволеність частотою отримання, складом пакунків, наскільки це зараз Вам дійсно необхідно);</p> <p>2) отримання гігієнічних наборів (задоволеність частотою отримання, складом пакунків, наскільки це зараз Вам дійсно необхідно);</p> <p>3) психологічна допомога;</p> <p>4) юридична допомога;</p> <p>5) медична допомога;</p> <p>6) допомога з працевлаштуванням (Чи дійсно хтось з Вас або ваших близьких знайшов роботу за допомогою цієї послуги);</p> <p>7) робота дитячої кімнати (для модераторів: обов'язково запитати!!! Чи зустрічали ви випадки поганого поводження з дітьми – на новому місці проживання, серед працівників благодійних організацій?)</p> <p>8) дозвілля (заходи, зустрічі, гуртки, хобі, тренінги і тд.))</p>
<p>Блок V – « Рівень поінформованості та досвід участі мариупольців у нових програмах»</p> <p><u>ДО 15 ХВИЛИН</u></p>		
<p>6. Оцінити ефективність впровадження нових програм та очікування від цієї допомоги</p>		<p>19. Що нового з'явилося в роботі центрів «ЯМариуполь»? Поділіться своїми враженнями.</p>

Маріупольців		
	<p>2. Побутові центри «Турбота»</p>	<p>20. У вашому місті функціонує побутовий центр «Турбота» (для модераторів: <i>відкриті центри в яких розташовані - стоматологічний кабінет, пральня, перукарня, швачка, коворкінг – маріупольці цим можуть скористатися або за лояльні кошти, або взагалі безкоштовно - для пільгових груп).</i></p> <p>Кому з Вас вже вдалося скористатися послугами цих центрів? (для модераторів: виявляємо якою саме послугою). Що можете сказати з цього приводу? Як Вам це допомагає у вирішенні ваших проблем?</p>
<p>8. Виявити актуальні потреби щодо створення нових програм, напрямів роботи, які ще не були впроваджені</p>	<p>1. Соціальне житло</p>	<p>21. У 2023 році багато маріупольських сімей подали заявку на участь у програмі соціального житла через мережу центрів «Я-Маріуполь». Що Вам відомо про те, як ця проблема вирішується?</p> <p>22. Що було створено у вашому місті для вирішення проблеми з житлом?</p> <p>23. Тільки для Дніпра, Запоріжжя! - Я була в Дніпрі і чула, що там відкрито вже два таких об'єкта. Що Вам відомо з цього приводу? (для модератора: - <i>Можливо хтось із вас (або ваші рідні) вже має досвід участі у цій програмі? Які Ваші враження? На скільки ця програма відповідає критерію справедливості та прозорості у вашому розумінні?)</i></p> <p>24. Яких послуг в центрах «Я-Маріуполь» Вам не вистачає? Але ви вважаєте, що</p>

	Рекомендації	це можливо втілити в життя.
Блок VI – « Плани на майбутнє »		
<u>ДО 15 ХВИЛИН</u>		
9. Проаналізувати уявлення про життєві плани на майбутнє серед ВПО		<p>25. Давайте поговоримо про Ваші плани на майбутнє: як пов'язані ці плани з теперішнім місцем проживання? Ви плануєте залишитися в ньому чи переїздити в інше місце. Можливо плануєте змінити країну? Що, в першу чергу, впливатиме на Ваше рішення?</p> <p>26. Всі ми розуміємо, що ВПО рано чи пізно повністю адаптуються на новому місці і стануть просто місцевими жителями в місці, яке оберуть остаточно. Відповідно, і функція центрів «Я-Маріуполь» також має змінитися.</p> <p>У цьому ключі, хотілося б запитати про майбутнє центрів «Я-Маріуполь».</p> <p>Які напрямки розвитку ви бачите для цих центрів у майбутньому? Хотілося б почути Ваші думки та ідеї з цього приводу? Яку роль вони мають відігравати з часом?</p>
	Готовність до повернення в Маріуполь	<p>27. Уявіть собі, що Маріуполь буде звільнено. Наскільки вірогідно що ви повернетесь туди? (для модератора: якщо буде озвучено, що не вірять в звільнення - виявляємо Чому??)</p> <p>Що може вплинути на ваше рішення?</p> <p>28. Як ви думаєте, хто має керувати деокупованим містом? (для модератора:</p>

		<p>військова адміністрація, теперішній мер Бойченко, негайно провести нові вибори.</p> <p>Ціль: виявити відношення до Бойченка - позитивні - негативні маркери). А яку роль має відігравати теперішній мер Вадим Бойченко?</p>

Анкета кількісного дослідження (CAWI) серед ВПО з Маріуполя

1. Вкажіть, будь ласка, вашу стать:

Чоловіча

Жіноча

1.1 Вкажіть, будь ласка, ваш вік

- 18-29
- 30-39
- 40-49
- 50-59
- 60+

2. У якій області ви зараз проживаєте?

Оберіть один варіант відповіді

Область	Відмітка
1. Вінницька	
2. Волинська	
3. Дніпропетровська	
4. Донецька	
5. Житомирська	
6. Закарпатська	
7. Запорізька	
8. Івано-Франківська	
9. Київська	
10. Кіровоградська	

11. Луганська	
12. Львівська	
13. Миколаївська	
14. Одеська	
15. Полтавська	
16. Рівненська	
17. Сумська	
18. Тернопільська	
19. Харківська	
20. Херсонська	
21. Хмельницька	
22. Черкаська	
23. Чернівецька	
24. Чернігівська	
25. м. Київ	

**3. ЯК БИ ВИ ОЦІНИЛИ СВІЙ ЕМОЦІЙНИЙ СТАН ПРОТЯГОМ
ОСТАННЬОГО ЧАСУ?**

Оберіть один варіант відповіді

1. Поганий, не бачу нічого хорошого	
2. Задовільний, є надії на краще	
3. Гарний, життя точно налагодиться	
4. Важко відповісти	

**4. ЯКЕ З ЦИХ ТВЕРДЖЕНЬ НАЙКРАЩЕ ОПИСУЄ ВАШІ ЖИТТЄВІ
ПЛАНИ?**

Оберіть один варіант відповіді

1. Загалом вирішив / вирішила, знаю, що робитиму	
2. Є уявлення, але ще сумніваюся	
3. Взагалі не знаю, не можу про це думати	
4. Важко відповісти	

5. ЯКІ ВАРІАНТИ ВИ РОЗГЛЯДАЄТЕ? УКАЖІТЬ ОДИН ЧИ ДВА ОСНОВНІ.

Оберіть не більше 2-х варіантів відповіді

1. Поїхати за кордон	
2. Переїхати до іншого міста України	
3. Залишитися в Україні на теперішньому місці проживання	
4. Прожити певний час у будь-якому місці, поки не з'явиться можливість повернутися в Маріуполь	
5. Важко відповісти	

6. ЧОМУ ВИ ОБРАЛИ САМЕ ЦЕ МІСЦЕ, У ЯКОМУ ЗАРАЗ ПРОЖИВАЄТЕ?

Оберіть не більше 3-х варіантів відповіді

1. Тут були рідні, близькі, друзі	
2. У цьому місці добре допомагають внутрішньо переміщеним особам	
3. Тут легше знайти житло	
4. Тут більше можливостей із роботою, навчанням	

5. Тут безпечніше	
6. Культурне, мовне середовище в цьому місці більш схоже на мариупольське	
7. Подобається саме місце	
8. Це близько до Маріуполя	
9. Так склалися обставини / було однаково	
10. Інше (укажіть, що саме) _____	
11. Важко відповісти (альтернатива, що виключає всі інші)	

7. ЩО З ПЕРЕЛІЧЕНОГО У ВАШОМУ ЖИТТІ ЗМІНИЛОСЯ НА КРАЩЕ, А ЩО ПОГІРШИЛОСЯ ЗА ОСТАННІЙ РІК?

Відмітити в кожному рядку

	Покра щилосьь	Не змінилосьь	Погірш илосьь	<i>Важко відповісти</i>
7. Матеріальне становище				
8. Побутові умови				
9. Емоційний стан				
10. Стан здоров'я				
11. Умови праці				
12. Дозвілля				

13. ЯКІ ПРОБЛЕМИ ДЛЯ ВАС Є ЗАРАЗ ПЕРШОЧЕРГОВИМИ?

Оберіть не більше 3-х варіантів відповіді

1. Нестача одягу, предметів побуту	
2. Проблеми зі школою, дитячим садком, дитячим дозвіллям	
3. Поганий емоційний стан	
4. Проблеми із житлом	
5. Відсутність роботи (у вас чи основного годувальника)	
6. Потреба в лікуванні, медичному догляді (для вас або членів сім'ї)	
7. Проблеми з документами (у вас або членів сім'ї)	
8. Нестача їжі, погане харчування	
9. Інше (укажіть, що саме) _____	
10. Важко відповісти	

14. ЯКА У ВАС ЗАРАЗ СКАЛАСЯ СИТУАЦІЯ ІЗ ЖИТЛОМ?

Оберіть один варіант відповіді

1. Орендую житло за власні кошти	
2. Орендую житло за власні кошти разом з іншими переселенцями	
3. Придбав / придбала собі житло	
4. Проживаю в соціальному житлі, наданому державою	
5. Проживаю в соціальному житлі, наданому місцевою владою	
6. Проживаю в соціальному житлі, наданому неурядовими благодійними організаціями	
7. Проживаю в родичів, друзів, знайомих безкоштовно	
8. Інше (укажіть, що саме) _____	
9. Важко відповісти	

15. СКІЛЬКИ ЛЮДЕЙ ЗАРАЗ МЕШКАЮТЬ РАЗОМ ІЗ ВАМИ?*Впишіть, будь ласка:***16. СКІЛЬКИ З НИХ ДІТЕЙ?***Впишіть, будь ласка:***17. ЗА ВАШИМИ СПОСТЕРЕЖЕННЯМИ, ЯКУ ЧАСТИНУ СВОГО ДОХОДУ ВИ ВИТРАЧАЄТЕ НА ОРЕНДУ ЖИТЛА?***Оберіть один варіант відповіді*

1. Менше чверті доходу	
2. Приблизно третину доходу	
3. Близько половини доходу	
4. Більше половини доходу	
5. Майже весь дохід	
6. Розміру мого доходу не вистачає на оплату оренди	
7. Важко відповісти	

18. ОПИШІТЬ, БУДЬ ЛАСКА, СВОЮ СИТУАЦІЮ З РОБОТОЮ НА СЬОГОДНІ.*Оберіть один варіант відповіді*

1. Працюю, інші варіанти не розглядаю	
2. Працюю, але шукаю іншу роботу	
3. Не працюю, займаюся пошуком роботи	
4. Не працюю і не планую працювати (зокрема на пенсії, у декреті тощо)	

5. Важко відповісти

19. ЯК БИ ВИ ОЦІНИЛИ ДОПОМОГУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ ІЗ МАРІУПОЛЯ, ЯКУ НАДАЮТЬ ТАКІ УСТАНОВИ? Оцініть за шкалою від 1-го до 5-ти, де 1 – допомога несуттєва, а 5 – рівень допомоги максимальний.

Відмітити в кожному рядку

	Допомога відсутня				Допомога максимальна	Важко відповісти
19. Міжнародні благодійні організації (<i>«Червоний Хрест», ЮНІСЕФ, ООН та інші</i>)	1				5	0
20. Українські благодійні організації, волонтери (<i>«Help Ukraine Center», «Рокада», «Право на захист», «Адра Україна»</i>)	1				5	0
21. Уряди зарубіжних країн (<i>ЄС, США, Канада й інші</i>)	1				5	0
22. Українські органи влади, державні установи	1				5	0
23. Міська влада	1				5	0

Маріуполя						
24. Жителі міста, у якому ви зараз проживаєте	1				5	0

25. НА ЩО ВИ ЗАЗВИЧАЙ ВИТРАЧАЄТЕ ДОПОМОГУ, ЯКУ ОТРИМУЄТЕ ВІД ДЕРЖАВИ ЯК ВПО?

Оберіть усі необхідні варіанти

1. На продукти харчування	
2. На одяг і взуття	
3. На ліки та медичні послуги	
4. На оренду житла	
5. На оплату комунальних послуг	
6. На навчання або потреби дітей	
7. На дозвілля	
8. Інше (укажіть, що саме)	

9. Важко відповісти	

26. НАСКІЛЬКИ ВИ ЗАДОВОЛЕНІ ЧИ НЕ ЗАДОВОЛЕНІ РОБОТОЮ ЦЕНТРУ «ЯМАРІУПОЛЬ» У ВАШОМУ МІСТІ?

Оберіть один варіант відповіді

1. Повністю задоволений / задоволена	
2. Скоріше задоволений / задоволена	
3. У чомусь задоволений / задоволена, у чомусь ні	
4. Скоріше не задоволений / не задоволена	

5. Зовсім не задоволений / не задоволена

27. НАСКІЛЬКИ ВИ ПОГОДЖУЄТЕСЬ ІЗ ТАКИМИ ТВЕРДЖЕННЯМИ?

Відмітити в кожному рядку

	Цілк ом згоден / згодн а	Скорі ше згоде н / згодн а	Скорі ше не згоде н / не згодна	Цілко м не згоде н / не згодна	Важко відповісти
27. Переселенці з інших міст отримують менше допомоги, оскільки вони не мають подібних до «ЯМаріуполь» центрів	4	3	2	1	0
28. Мені не важливо, куди приходити по гуманітарну допомогу – до центру «ЯМаріуполь» чи в інше місце	4	3	2	1	0
29. Коли приходжу до центру «ЯМаріуполь», я спілкуюся з людьми зі схожими проблемами	4	3	2	1	0
30. Діяльність центрів «ЯМаріуполь» не є прозорою (<i>це відмивання</i>	4	3	2	1	0

<i>грошей і можливість заробітку для когось)</i>					
--	--	--	--	--	--

31. ОЦІНІТЬ ЯКІСТЬ ПОСЛУГ ЦЕНТРУ «ЯМАРІУПОЛЬ» ЗА ШКАЛОЮ ВІД 1 ДО 3, де 1 – послуга багато в чому не відповідає очікуванням, а 3 – послуга повністю відповідає очікуванням.

Відмітити оцінку в кожному рядку

	Повністю відповідає очікуванням	В основному відповідає очікуванням, але могло би бути і краще	Багато в чому не відповідає очікуванням	Не знаю, доки не користувалися цією послугою
31. Продуктові набори	3	2	1	0
32. Гігієнічні набори	3	2	1	0
33. Медична допомога	3	2	1	0
34. Психологічна підтримка	3	2	1	0
35. Юридична підтримка	3	2	1	0
36. Дитяча кімната	3	2	1	0
37. Допомога з	3	2	1	0

працевлаштуванн ям				
38. Організація дозвілля (культурні, розважальні події тощо)	3	2	1	0

39. ЯК БИ ВИ ОЦІНИЛИ ПОСЛУГИ, ЯКІ З'ЯВИЛИСЯ ПІЗНІШЕ, за шкалою від 1 до 3, де 1 – послуга багато в чому не відповідає очікуванням, а 3 – послуга повністю відповідає очікуванням?

Відмітити оцінку в кожному рядку

	Повністю відповідає очікуванням	В основному відповідає очікуванням, але могло би бути і краще	Багато в чому не відповідає очікуванням	Не знаю, не користувалися цією послугою
39. Соціальне житло	3	2	1	0
40. Медичний хаб	3	2	1	0
41. Послуги центрів «ЯМаріуполь. Турбота» в цілому	3	2	1	0
42. Перукар	3	2	1	0

43. Стоматолог	3	2	1	0
44. Пральня	3	2	1	0
45. Швачка	3	2	1	0
46. Коворкінг	3	2	1	0

47. ЧИ ЧУЛИ ВИ ЩОСЬ ПРО МОБІЛЬНІ ПУНКТИ ДОПОМОГИ «ЯМАРІУПОЛЬ»?

Оберіть один варіант відповіді

1. Так (перехід до наступного запитання)	
2. Ні (перехід через одне запитання)	
3. Важко відповісти	

48. Які ще послуги, окрім запропонованих, ви б хотіли отримувати в центрах «ЯМаріуполь» і ви вважаєте, що це можливо втілити в життя?

Впишіть, будь ласка:

49. ОЦІНІТЬ РОБОТУ ПЕРСОНАЛУ ЦЕНТРУ «ЯМАРІУПОЛЬ» ЗА ТАКИМИ КРИТЕРІЯМИ:

Оберіть одну відповідь для критерію в кожному рядку

	Завжди відповідають	Іноді відповідають	Часто не відповідають	Важко відповісти
49. Ввічливість, чуйність, готовність	3	2	1	0

ДОПОМОГИ				
50. Компетентність, професіоналізм	3	2	1	0
51. Неупередженість, рівне ставлення до всіх	3	2	1	0
52. Чесність, відсутність неправомірної вигоди	3	2	1	0

53. ЯК ВИ ДУМАЄТЕ, ЗВІДКИ ФІНАНСУЄТЬСЯ РОБОТА ЦЕНТРІВ «ЯМАРІУПОЛЬ»?

Оберіть усі необхідні варіанти

1. Допомога волонтерів, пожертви небайдужих людей	
2. Фінансування державного бюджету України	
3. Допомога фонду Ріната Ахметова	
4. Бюджет міста Маріуполя	
5. Залучення коштів міжнародних благодійних організацій	
6. Важко відповісти (альтернатива, що виключає всі інші)	

54. НА ВАШ ПОГЛЯД, ЯКУ УЧАСТЬ БЕРУТЬ У РОБОТІ ЦЕНТРІВ «ЯМАРІУПОЛЬ» КЕРІВНИЦТВО МІСТА І МІСЬКИЙ ГОЛОВА?

Оберіть один варіант відповіді

1. Повністю координують роботу всіх центрів у країні	
2. Тільки співпрацюють, консультують разом з іншими донорами	

3. Особливо не опікуються роботою центрів	
4. Важко відповісти	

**55. ЯК ЗМІНИЛОСЯ ВАШЕ СТАВЛЕННЯ ДО РОБОТИ ВЛАДИ
МАРІУПОЛЯ НА ЧОЛІ З ВАДИМОМ БОЙЧЕНКОМ ЗА ОСТАННІ ДВА
РОКИ?**

Оберіть один варіант відповіді

1. Загалом покращилося	
2. Залишилося на тому ж рівні	
3. Загалом погіршилося	
4. Важко відповісти	

56. НАСКІЛЬКИ ВИ ДОВІРЯЄТЕ НА СЬОГОДНІ?..

Відмітити в кожному рядку

	Цілк ом довіряю	Ско ріше довіря ю	Скорі ше не довіряю	Зовсім не довіряю	Важко відповісти
56. Міській раді Маріуполя	4	3	2	1	0
57. Міському голові Маріуполя Вадиму Бойченку	4	3	2	1	0

**58. ЯК ВИ ДУМАЄТЕ, ЧИ ЗМОЖЕ СЬОГОДНІШНЄ КЕРІВНИЦТВО
МІСТА ОЧОЛИТИ РОБОТУ З ВІДНОВЛЕННЯ МАРІУПОЛЯ ПІСЛЯ
ЙОГО ДЕОКУПАЦІЇ?**

Оберіть один варіант відповіді

1. Безперечно так	
2. Скоріше так	
3. Скоріше ні	
4. Безперечно ні	
5. Важко відповісти	

59. ЧИ ДОПУСКАЄТЕ ВИ ДЛЯ СЕБЕ МОЖЛИВІСТЬ КОЛИ-НЕБУДЬ ПОВЕРНУТИСЯ ЖИТИ В МАРІУПОЛЬ?

Оберіть один варіант відповіді

1. Безперечно так	
2. Скоріше так	
3. Скоріше ні	
4. Безперечно ні	
5. Важко відповісти	

60. ЧИ РОЗГЛЯДАЄТЕ ВИ МОЖЛИВІСТЬ ПОВЕРНЕННЯ В МАРІУПОЛЬ ДО ДЕОКУПАЦІЇ – ДО ТОГО, ЯК УКРАЇНА ВІДНОВИТЬ КОНТРОЛЬ НАД МІСТОМ?

Оберіть один варіант відповіді

1. Так, розглядаю	
2. Не визначився / не визначилась	
3. Ні, не розглядаю	

61. НА ВАШУ ДУМКУ, КОЛИ ВДАСТЬСЯ ПОВЕРНУТИ МАРІУПОЛЬ ПІД КОНТРОЛЬ УКРАЇНИ?

Оберіть один варіант відповіді

1. Уже цього року	
2. Протягом наступного року	
3. Не раніше ніж через 2 роки	
4. Не раніше ніж через 5 років	

5. Сумніваюся, що місто взагалі повернеться під контроль України	
6. Важко відповісти	

62. Які кроки зі встановлення справедливості для Маріупольської громади є для вас найважливішими? Розташуйте в пріоритетному порядку, де 1 – найбільш пріоритетне, а 7 – найменш пріоритетне:

1. Покарання винних у скоєнні воєнних злочинів під час облоги Маріуполя.
2. Встановлення та оприлюднення реальної кількості жертв у Маріуполі.
3. Відновлення Маріуполя за рахунок міжнародних партнерів після деокупації.
4. Державна підтримка для ВПО з Маріуполя та допомога з житлом (єВідновлення, єОселя тощо).
5. Виплата компенсацій за пошкоджене житло за рахунок російських активів.
6. Покарання колаборантів, які допомагали окупаційній владі.
7. Відновлення об'єктів інфраструктури Маріуполя за рахунок репарації (відшкодування від Росії).

АНОТАЦІЯ

Топчієнко А. С. «Проблеми соціальної адаптації ВПО в Україні». **Дипломна робота освітнього рівня – магістр, на правах рукопису. Спеціальність – 054 Соціологія. – Харків, 2025.** – 124 сторінок, 3 розділи, 62 джерела, 4 додатки.

Об’єкт дипломної роботи – соціальна адаптація ВПО в Україні.

Предметом дипломної роботи є проблеми соціальної адаптації ВПО в Україні (на прикладі переселенців з Маріуполя).

Мета дипломної роботи визначити проблеми соціальної адаптації ВПО в Україні (на прикладі переселенців з Маріуполя).

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукової літератури, фокус-групові дискусії (7 фокус-груп, 74 учасники), онлайн-опитування CAWI (1967 респондентів), телефонне опитування CATI (1821 респондент серед населення України та 607 серед ВПО з різних регіонів), порівняльний аналіз, статистичний аналіз даних.

Отримані результати та їх новизна: виявлено специфіку адаптаційних траєкторій маріупольців порівняно з ВПО з інших регіонів України; встановлено регіональні відмінності в адаптації залежно від місця проживання; досліджено феномен «життя на паузі» як особливу стратегію психологічної адаптації; проаналізовано взаємодію між ВПО та приймаючими громадами; оцінено ефективність програм підтримки центрів «Я-Маріуполь».

Результати дослідження можуть бути використанні державними органами влади при розробці політики підтримки ВПО, громадськими організаціями при плануванні програм допомоги, місцевими органами самоврядування для покращення інтеграції переселенців у приймаючі громади.

Список ключових слів: внутрішньо переміщені особи, соціальна адаптація, вимушена міграція, психологічна адаптація, економічна адаптація, соціокультурна адаптація, програми підтримки.

ABSTRACT

Topchiienko, A. S. 'Problems of social adaptation of internally displaced persons in Ukraine.' Master's thesis, manuscript. Specialisation – 054 Sociology. – Kharkiv, 2025. – 124 pages, 3 chapters, 62 sources, 4 appendices.

Object of study: the social adaptation of internally displaced persons (IDPs) in Ukraine.

The subject of the thesis: the problems of social adaptation of IDPs in Ukraine (using the example of displaced persons from Mariupol).

Research methods: theoretical analysis of scientific literature, focus group discussions (7 focus groups, 74 participants), online survey CAWI (1967 respondents), telephone survey CATI (1821 respondents among the population of Ukraine and 607 among IDPs from different regions), comparative analysis, statistical data analysis.

Keywords: internally displaced persons, social adaptation, Mariupol, forced migration, military conflict, psychological adaptation, economic adaptation, sociocultural adaptation, host communities, support programs.